

DOI: 10.53425/madergisi.1137150

Araştırma Makalesi-Research Article

XIX. YÜZYILDA DOĞU AVRUPA'NIN BESARABYA BÖLGESİNDE GAGAUZ TÜRKLERİ*

Asım KORKMAZ*

ÖZ: Kökenleri Orta Çağ'da Karadeniz'in kuzeyine gelen konargöçer Türk halklarına dayanan Gagauzlar, nüfus bakımından Doğu Avrupa'nın küçük topluluklarından birisidir. 19. yüzyıl öncesi geçmişleri çeşitli nedenlerle belirsizlikler içinde olan Gagauzların tarihi, bu yüzyılda neredeyse yeniden yazılmıştır. Gagauzların Besarabya'ya kitlesel göçleriyle beraber onların mazisi, bilim camiasının araştırma konusu olmuştur. Rus Çarlığı'nun teşvikleriyle düzenli bir şekilde gerçekleşen göçlerle Gagauzlar, Doğu Avrupa'da yeni bir yurtla tanışmışlardır. Yeni yurda yüzyılların mirası kültürlerini de getiren Gagauzlar, burada yeni bir ortam inşa etmişlerdir. Gagauzların Besarabya'ya iskânlarıyla ilgili gerekli kolaylıkları sağlayan Ruslar, onlara özel statüde çeşitli haklar da vermiştir. Ekonomik temelli bu haklarla Gagauzlar, Besarabya'ya esaslı bir şekilde yerleşmişlerdir. Kendi etnik adlarını bu topraklarda kullanmaya başlamışlardır. Onlar, Dobruca'dan farklı olarak yeni topraklara daha derli ve toplu bir şekilde Besarabya'ya yerleşmişlerdir. Zamanla Gagauzlar arasında Besarabya özelinde vatan mefhumu oluşmuştur. 19. yüzyıl, Gagauz tarihinde önemli anların yaşandığı birasırdır. Bu yüzyılda Gagauzlar tarihlerinde son kez topluca göç etmişlerdir. Farklı gerekçelere dayanan bu göç hareketliliğiyle Tuna'nın güneyinde Gagauz nüfusu azalırken; kuzeyinde ise artmıştır. Be-

* Bu çalışma, "20. Yüzyılın İlk Yarısında Besarabya'da Gagauz Türklerinin Tarihi ve Kimliği" başlıklı doktora tezinin ilgili kısmından üretilmiştir.

* Dr, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, asimkorkmaz@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3037-827X.

Geliş Tarihi-Received Date: 28.06.2022
Kabul Tarihi-Accepted Date: 10.09.2022

sarabya, giderek en fazla Gagauz'un yaşadığı bir yer olmuştur. Kırsal yaşama özgü karakterleri bünyesinde barındıran Gagauz kültürü, sistematik bir şekilde gerçekleşen göç olgusuyla yeni topraklara kalıcı bir şekilde zikredilen yüzyılda kök salmıştır. Göç olgusunda Rusların beklentilerinin dışında bir özelliğe bürünen Gagauz kültürü, yüzyılın sonlarında artan merkezîyetçi politikalara karşı varlığını korumayı başarmıştır. Bu durumun oluşmasında Gagauz halkının kapalı bir toplum olmasının etkisi olduğu gibi Gagauzların değerlerine sahip çıkma konusunda gösterdikleri kararlılığın tesiri de önemlidir. Gagauzlar, 1800'lerde yoğun olarak Besarabya topraklarına egemen devletlerin onayıyla yerleşmişlerdir. Besarabya topraklarına iskân, Gagauz tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gagauzlar, Besarabya, Rus Çarlığı, İskân, Hak.

IN THE NINETEENTH CENTURY GAGAUZ TURKS IN THE BESARABIA REGION OF EASTERN EUROPE

ABSTRACT: Gagauz people, whose origins are based on the nomadic Turkish peoples coming to the north of the Black Sea in the Middle Ages, are one of the small communities of Eastern Europe in terms of population. The history of the Gagauz people, whose pre-19th century past had been uncertain for various reasons, was almost rewritten in this century. With the mass migration of Gagauzes to Bessarabia, their past has been the subject of research by the scientific community. Gagauz people met a new homeland in Eastern Europe with the regular migrations with the encouragement of the Russian Tsardom. Bringing their centuries-old cultures to their new homeland, the Gagauz people built a new environment here. The Russians, who provided the necessary facilities for the settlement of the Gagauz in Bessarabia, also gave them various rights with special status. With these economic-based rights, the Gagauz people essentially settled in Bessarabia. They began to use their own ethnic names in these lands. Unlike Dobrudja, they settled in Bessarabia in a more compact and collective way in the new lands. Over times, the notion of homeland emerged among the Gagauzes, especially in Bessarabia. The 19th century is a century in which important moments were experienced in the history of Gagauz. In this century, Gagauz people migrated en masse for the last time in their history. While the population of Gagauz decreased in the south of the Danube with this migration movement based on different reasons, it increased

in the north. Bessarabia became a place where the most Gagauz lived. The Gagauz culture including the characteristics of rural life took root in the new lands permanently in the mentioned century with the phenomenon of systematic migration. The Gagauz culture, which took on a feature beyond the expectations of the Russians in the phenomenon of immigration, managed to preserve its existence against the increasing centralist policies at the end of the century. In the formation of this situation, the effect of the Gagauz people being a closed society, as well as the effect of the determination of the Gagauz people to protect their values is also important. Gagauz people settled heavily in Bessarabia in the 1800s with the approval of sovereign states. The resettlement in Bessarabia marked the beginning of a new era in the history of Gagauz.

Keywords: The Gagauzes, Bessarabia, The Russian Tsardom, Settlement, Right.

GİRİŞ

Gagauz halkı, Karadeniz'in kuzeyinde yüzyıllardır yaşayan ve ana lisanı Türkçe olan Doğu Avrupa topluluklarından biridir. Günümüzde Moldova sınırları içerisinde özerk bir siyasî yapıya sahip olan Gagauzların bu ülkenin dışında Ukrayna, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye gibi devletlerde de nüfusları mevcuttur. Tarihsel ve kültürel bağlar, Gagauzların bu ülkelerde hayatlarını sürdürmelerinde etkili olmuştur. Kadim Gagauz kültürü, bazı egemen toplumların etkisiyle günümüzde yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Gagauzlar, Ortodoks Hristiyan olmaları nedeniyle Slavlarla dindaş; ana dilleri Türkçe olması hasebiyle Türklerle soydaş komundadırlar. Gagauzların ana dilleri, Anadolu Türkçesine oldukça yakındır. *Etnik köken* tartışmalarında önemli bir ölçüt olan dil, Gagauzların Türklüklerini kanıtlayan en mühim noktadır. Bu dilin varlığı Gagauzları, Türk dünyasına bağlamaktadır.

Farklı iddialara rağmen genel hatlarıyla bilim dünyasında Gagauzlar, Orta Çağ'da Doğu Avrupa'ya gelen ve günümüze kadar varlığını sürdüren Türk halklarından biri olarak kabul edilmektedir. Bulgar, Yunan savlarına karşılık Türk tezi bilim camiasında daha fazla benimsenmektedir. XIX. yüzyıl, Gagauzların etnik kökenlerinin sorgulanmaya başlandığı asırdır. Bu yüzyıldan itibaren

Gagauzlar araştırılmaya başlanmıştır. Bu yüzyıl öncesi tarihî kaynakların yetersizliği, Gagauz araştırmalarında kesin sonuçlara ulaşmayı güçleştirmektedir. Fakat mevcut kaynaklar üzerinden yapılan değerlendirmeler sonucunda Gagauz halkının Orta Çağ'da Batı Avrupa topraklarına gelen konargöçer bir Türk topluluğu olduğu ve Bizans İmparatorluğu'nun etkisiyle yerleşik hayata, Hristiyanlığa geçiş yaptığı ağırlıklı olarak kabul edilmektedir. Ne zaman Gagauz adını aldıkları ve Hristiyan oldukları tam olarak tespit edilemese de farklı egemen güçlerin yönetimi altında Gagauzlar günümüze kadar gelen bir Türk halkı olmuştur.

Gagauzların ataları, uzun yıllar Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti hâkimiyetinde yaşamışlardır. XIX. yüzyıl, Gagauzların tarihinde yeni bir dönemin başladığı asır olmuştur. Bu yüzyılda Gagauzlar, Rus yayılmacılığının ve bölgesel etnik çatışmaların Balkanlarda arttığı dönemde güvenlik kaygıları yaşamaya başlamışlardır. Gagauzların Balkanlardaki ilk ana yurdu olan Dobruca, farklı etnik grupların egemenlik mücadelesi içine girdiği yerlerden biri olmuştur. Bu durum, Gagauzların yüzyıllardır barış içinde yaşadıkları topraklarda asayiş ve güvenlik sorunlarını beraberinde getirmiştir. Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetinin tökezlemesi, Gagauzların geleceğini etkilemiştir. Gagauzlar, yeni bir bölgeye göç kararı almışlardır. Rus egemenliğine geçen Besarabya, onların teşvikleriyle Gagauzların topluca göçüne sahne olmuştur. XIX. yüzyılın sonlarına doğru, Besarabya önemli miktarda Gagauz'u barındıran bir bölge konumuna gelmiştir. Rusların sağladıkları imkânlar; buraya Gagauzların göçünü arttırmış, sadece Gagauzlardan oluşan yerleşim birimlerinin kurulmasına vesile olmuştur. Bu gelişme, Gagauz kültürüne olumlu yansımıştır. Yeni topraklarda da Gagauzlar, kadim değerlerine sahip çıkıp onları muhafaza etmişlerdir.

Bu çalışmada Gagauzların Besarabya topraklarına iskân süreci anlatılacaktır. Bu sürece etki eden faktörler analiz edilerek yeni topraklarda Gagauzların yaşamları incelenecektir. XIX. yüzyılda Gagauz halkının Besarabya'da yaşam koşulları yorumlanacaktır.

1. BESARABYA'DA RUS EGEMENLİĞİNİN TESİSİ

XIX. yüzyılda Rus Çarlığı, güney yönünde yayılcı bir politika izleyerek, Batı Avrasya topraklarındaki stratejik bölgeleri ele geçirdi. Ruslar, Karadeniz ve Balkanlardaki egemenlik mücadelesinde buraları yüzyıllardır elinde tutan Osmanlılarla yoğun bir askerî rekabete girdi. Osmanlı-Rus savaşları, belirli aralıklarla vuku bulan ve birkaç yıl süren muharebelerdi. Bu savaşların çoğunda Osmanlılar mağlup oldular. Ruslar açısından bu durum yeni toprak kazanımlarıyla Rus hegemonyasının yayılmasına imkân sağladı. Besarabya¹ bu dönemde Rus hâkimiyeti altına giren bölgelerden birisiydi. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonuna doğru Rus kuvvetleri, Eflak ve Boğdan'ı işgal ettiler. Tuna'nın kuzey yakasında Osmanlıları ağır bir yenilgiye uğratıp barış anlaşmasına zorladılar ve 1812 Bükreş Antlaşması'yla da Besarabya'yı ele geçirdiler.² Böylelikle belirli dönemlerde kesintiye uğramış olsa da Besarabya'da yıllarca süren Rus egemenliği başlamış oldu. 1853-1856 Kırım Savaşı neticesinde Ruslar, Güney Besarabya'yı kaybettiler. Fakat 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'yla tekrar Besarabya'nın tümüne egemen oldular.³

Ruslar, Besarabya'da egemenliği devraldıktan sonra yerli unsurların gücünü kırdılar. Burada merkezî bir yönetim tesis ettiler. Besarabya, Ruslar tarafından çeşitli bakanlık birimlerinin bulunduğu devlet aygıtlarına sahip bir bölge haline geldi. Diğer bir ifadeyle, çarlığın Besarabya'daki bürokratik merkezîyetçi politikası,

¹ Rus kaynaklarında *Besarabya Guberniyası* olarak geçen Besarabya, coğrafi olarak; Doğu Avrupa'da yer alan, batıda Prut Nehri, doğuda Turla Nehri ve güneyde Karadeniz, Tuna Nehri ile çevrili olan tarihi bir bölgedir. Turla, Prut ve Tuna Besarabya'nın üç önemli nehirleridir. Bu nehirler, Besarabya'ya bereketli topraklar sunmaktadır. Bkz. *Bessarabia*, 1 (Londra: 1920): 3; Ladis K.D. Kristof, "Russian Colonialism and Bessarabia: A Confrontations of Cultures," *Nationalities Papers*, 2/2, (1974): 19; A. Zaşçuk, *Material, dlya Geografii i Statistiki Rossii, Sobrannyye Ofitserami Generalnogo Ştaba*, Bölüm 1 (St. Petersburg: 1862), 19.

² A. Zaşçuk, *Material, dlya Geografii i Statistiki Rossii, Sobrannyye Ofitserami Generalnogo Ştaba*, Bölüm 2 (St. Petersburg: 1862), 1; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: TTK, 2010), 301; Paul Bushkovitch, *Rusya'nın Kısa Tarihi*, çev. Mehmet Doğan (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016), 156.

³ George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak (İstanbul: Selenge, 2011), 283.

bölgedeki yönetimi doğrudan merkeze bağladı. Kişinev şehri de Besarabya bölgesel yönetiminin merkezi oldu. Besarabya'daki çarlık yönetiminin politikası, kendi bürokrasisiyle bölgeyi merkezileştirme ve yerel yönetim sistemini Rus yönetim sistemine dâhil etmekte.⁴ Bu yöntemlerle çarlık, bölgede kalıcı olmayı amaçlamaktaydı.

Besarabya'da merkezî yönetim sistemini kuran Ruslar, bu yeni bölgeyi Doğu Avrupa'nın farklı noktalarında yaşayan Ortodoks halkların göçüne açtı. Çarlık, resmî devlet ideolojisi doğrultusunda bölgeyi kendine yakın halklarla doldurmayı hedeflemekteydi. İlk etapta Besarabya'ya Gagauzlar ve Bulgarlarla beraber Yunanlılar, Moldovanlar ve Ukraynalılar göç ettiler.⁵ Göçmen halklara çeşitli imkânlar sağlandı. İlk göç hareketi, dönemin Rus Çarı I. Aleksandr zamanında gerçekleşti. Çar'a göre Balkanlarda mağdur ve zor koşullarda olan Hristiyan Ortodoks halklar, dinleri gereği sahip çıkılıp kollanmalıydı.⁶ Bu halkların daha uygun koşullarda yaşamaları için onlara toprak verilmeliydi. XIX. yüzyılın muhtelif zamanlarında Rus çarlarından I. ve II. Aleksandr ile I. Nikolay, Besarabya'ya gelerek göçmenlerin yaşadıkları ortamları ziyaret etti.⁷ Çarların göçmen halkları ziyareti, imparatorluğun göçmenlere verdiği önemi göstermekteydi. Çarların Balkanlardaki halklar üzerindeki himayeci siyaseti, dönemin Rus dış politikasının ana gayelerinden biriydi.

2. GAGAUZLARIN DOBRUCA'DAN BESARABYA'YA İSKÂNİ

Ruslar, XIX. yüzyıl boyunca meydana gelen Osmanlı-Rus savaşlarıyla Tuna'yı aşırp Balkanlara indiler. Hatta Osmanlı başkentinin kapısına kadar dayandılar. Bu savaşlar sonucunda Balkanlarda

⁴ Zaşçuk, *Materiali, dlya Geografii, Bölüm: 2, 6, 95*; Kristof, "Russian Colonialism and Bessarabia..." 29-31.

⁵ İ. A. Antsupov, "Pereselençeskoye Dvijenije i Ustroystba Kolonistav," *İstoriya i Kultura Gagauzov*, haz. Stepan Stepanoviç Bulgar (Komrat: 2006), 95.

⁶ G. Stamatoglu, *Gagauzların Altın Kitabı II (Gagauzların Tarihi Hem Etnogenezi)*, (Komrat: 2012), 307.

⁷ Mihail Çakır, *Besarabiê Gagauzlarân İstorieasâ* (Kişinev: Tipografia Tiparul Moldovenesc, 1934), 34; Kristof, "Russian Colonialism and Bessarabia..." 24.

yaşayan Ortodoks halkları keşfetme ve onları daha yakından tanıma imkânı buldular. Aynı dönemlerde Gagauzların Balkanlardaki ana vatanı Dobruca da Rusların istilasına uğradı. Ruslar, Besarabya'yı ele geçirdikten sonra buraya Gagauzları göç ettirmeye karar verdiler. Ruslar; askerî, dinî, ekonomik ve stratejik gerekçelerle Besarabya'ya Gagauzları iskân ettirmek istiyorlardı. Rusya İmparatorluğu, stratejik bakımdan Osmanlı ile kendi aralarında tampon bölge olan Besarabya'ya dindaşları Gagauzları getirerek burayı güvenli hale getirmeyi amaçlıyordu. İmparatorluğa göre; ana dillerini unuttuğu ya da unutturulmuş olan Slav kökenli Gagauzlar, nihai hedef olarak tekrar Slavlaştırılmalıydı. Askerî açıdan bakıldığında Ruslar, Gagauzları sınır boylarına yerleştirerek sınır hatlarını sağlamlaştırmayı amaçlıyordu. Gagauzları sınır muhafızları olarak kullanma hedefindeydiler. Ekonomik bakımdan ise Ruslar, seyrek nüfuslu olan Besarabya'ya Gagauzları yerleştirerek onlar vasıtasıyla burada tarımsal üretimi yaygınlaştırma gayesi içindeydiler. Diğer bir deyişle, Besarabya'nın verimli topraklarına gelen Gagauzlar, en temel ekonomik uğraşları olan tarım faaliyetlerini burada da yaparak imparatorluğun ekonomisine katkı sunacaklardı. Son olarak dinî sebepler, diğer sebeplere göre daha ön plandaydı. Rus Çarlığı, Osmanlı Devleti ile imzaladığı bazı anlaşmalarla Balkanlarda yaşayan Ortodoks halklar üzerinde söz sahibi oldu. Ruslar açısından Balkanlarda yaşayan Ortodoks halklar, Müslüman Osmanlı yönetiminden kurtarılıp kendi idaresi altına alınmalıydı. Bu halklar, kendi korumaları altında dinlerini daha kolay yaşayabileceklerdi.⁸

⁸ Hikmet Tanyu, *Türklerin Dinî Tarihçesi* (İstanbul: Türk Kültürü Yayını, 1978), 91; O. K. Radova Karanastas, *Tuna Ötesi Göçmenleri ve Gagauzlar (19. Yüzyıl Sonları-20. Yüzyıl Başları)*, çev. Mehman Musaoğlu (Ankara: TÜRKSAV, 2004), 27; Ahmet Hasan Cebeci, "Gagauzların Tarihi, Dili, Folkloru Hakkında," *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1/1 (1985): 209; M. Türker Acaroğlu, "Gagauzca'da Takma Adlar-Soyadları-Yer Adları," *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, ayrıbasım (Ankara: Devran Matbaası, 1992), 2; O. K. Radova Karanastas ve Serghy Kapustin, "O pereselenii Narodov Balkanskogo Poluoostrova i Tsentralnoy Evropı vı Budjak v XVIII – Nacale XIX v.," *Rusin*, 4 (2006): 159; O. K. Radova Karanastas, "19. Yüzyılda Gagauzların Etno-Demografik Gelişmeleri Problemine Dair," *Put ka Sebe: Aspekti İstorii, Kulturi, Demografii, Etnogeneza Gagauzov*, (2008): 21; Serghy Manastırlı, "Osmanlı-Rus "Mirası", Besarabya Gagauzları," *Balkan Mektubu Dergisi*, 31

Rusya İmparatorluğu, yukarıda sıralanan hedeflerine ulaşabilme adına Gagauzlar arasında göçü yaygınlaştırma ve hızlandırma için onlara bir dizi vaatlerde, imtiyazlarda bulundu. Serf sistemi dışında toprağı olmayan Gagauzlara toprak verme, vergiden muaf tutma, askere almama bu ayrıcalıkların birkaçıydı. Ruslar, göçün sistematik bir şekilde olması için imar planı da hazırladılar.⁹ Ayrıca çarlık, din faktörünü kullanarak Besarabya'ya Gagauzları çekmeye çalıştı. Gagauzların burada dinî vecibelerini daha uygun bir şekilde yerine getirebilecekleri, dinsel baskının olmayacağı yönünde propaganda yürüttü.¹⁰ Bu teşviklerle Ruslar, Besarabya'dan istediklerini alma amacındaydılar.

Gagauz halkı, Osmanlıların Balkanlarda sağladığı huzur ortamının son bulmasıyla yüzyıllardır yaşadıkları toprakları terk etme kararı aldı. Gagauzların kitlesele göç hareketliliğinin arka planında iç ve dış sebepler yatmaktaydı. Rumeli'de isyanlar, dinî düşmanlık, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık iç nedenlerin temeliydi. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Balkanları, Celali isyanlarıyla çalkalanıyordu. Balkanlardaki toplumsal hareketliliği ve devlet otoritesinin azalmasını fırsat bilen Vidin paşası Pazvandoğlu Osman ile Balkanlarda tanınan Macar Ali, Kambur İbrahim, Kara Fevzi gibi eşkıyalar, Gagauzlar dâhil bölgedeki halka baskı yapmaya başladılar. Devlet, bunları engelleyemiyordu. Buradaki otorite boşluğunu iyi değerlendiren bu yerli toprak ağaları, halka ekonomik olarak zulüm ettiler. Bu durum, bu coğrafyada yaşayan halklar açısından ekonomik ve sosyal istikrarsızlıklara neden oldu. Diğer bir ifadeyle,

(2012): 4; Mustafa Argunşah, "Gagauzlar," *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı V*, 70, (2015): 5537.

⁹ İrina İusiumbeli, *Gagauz Yeri'nde Kadın* (Ankara: Karaağaç Yayıncılık, 2017), 24-25; Jerzy Hatlas, "The Gagauz People in Bessarabia," *Slupskie Studia Historyczne*, 17 (2011): 194; Orhan Kılıç, "Gagauz Coğrafyasının Osmanlı İdarî Taksimatındaki Yeri," 1. Uluslararası Devleti Olmayan Türk Toplulukları Bilgi Şöleni: *Gagauz Dili, Tarihi, Coğrafyası ve İnanç Sistemleri Bildiri Kitabı* içinde, ed. Selçuk Kırılı, Alev Sınar Uğurlu (Bursa: 2018), 263; Roman Velev, *Moldova'da Ulusal Azınlıklar ve Agit'in Rolü: Gagauz Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007), 13; Karanastas, "19. Yüzyılda Gagauzların...", 21.

¹⁰ Bülent Hünerli ve Tudora Arnaut, "Ukrayna Gagauzları," *Journal of Endangered Languages*, 11/7 (2017): 19.

merkezi yönetimin zayıflaması ve yerel idarecilerin bölge halklarına baskı yapması; onların yaşadıkları bölgelerde huzurun son bulmasına, anarşinin artmasına yol açtı. Osmanlı ayanlarının yanı sıra o dönemde Hristiyan halklar da Osmanlı yönetimine karşı bağımsız olabilmek için isyan ettiler. Yüzyıllardır bu halklarla komşu olarak yaşayan Gagauzlar, bunların baskısına maruz kaldılar. Etnik zorbalıkların yanı sıra Yunan ve Bulgar kiliseleri dinî açıdan da Gagauzları baskı altına aldı. Millî kiliseler arası rekabet, bölgeyi daha da karmaşık hale getirdi.¹¹ Gagauzların topluca göç etmelerinde etkili olan dış faktör ise, Rusların Balkanlarda izledikleri politikalarıdır. 1734-1739, 1768-1774, 1806-1812 ve 1827-1829 yılları arasında vuku bulan Osmanlı-Rus savaşları sonucunda Gagauzların Balkanlardaki ana vatanı Dobruca bölgesi büyük zarar gördü. Uzun süren savaşın getirdiği ağır koşullar nedeniyle Gagauz yerleşim birimleri ekonomik açıdan olumsuz etkilendi. Osmanlı-Rus savaşları, Gagauz tarihinde olumsuz izler bıraktı. Balkanların Hristiyan halklarını Osmanlıların tahakkümünden kurtarmaya geldiğini savunan Çarlık Rusya'sı her savaşta, Balkanlarda yaşayan Hristiyan halktan yardım bekledi. Belirli aralıklarla patlak veren bu savaşlar, büyük nüfus hareketlerine sebep oldu.¹² Gagauzlar; yaşadıkları yerlerde

¹¹ James Alexander Kapalo, *Text, Context and Performance: Gagauz Folk Religion in Discourse and Practice*, (Leiden: Brill, 2011), 48; Sylvie Gangloff, "Les Gagaouzes: Etat des Recherches et Bibliographie," *Turcica*, 30 (1998): 23; Mustafa Argunşah, "Gagauzların Tarihi," *Türkler Ansiklopedisi*, 20, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 236; Ivan Katchanovski, "Small Nations but Great Differences: Political Orientations and Cultures of the Crimean Tatars and the Gagauz," *Europe-Asia Studies*, 57/6, (2005): 880; O. K. Radova Karanastas, "Pereselençeskoye Dvijiye v XVIII-Pervoy Polovine XIX vv. Osnovnyye Etapy i İh Osobennosti," *İstoriya i Kultura Gagauzov*, haz. Stepan Stepanoviç Bulgar (Komrat: 2006), 71; O. K. Radova Karanastas, "Osmanlı-Rusya-Moldavya Davranışları Çerçevesi İçerisinde Güney-Doğu Avrupa Gagauzların Etnik Tarihi," *TURAN*, 4/15 (2012): 145; Ludmila A. Pokrovskaya, "Gagauzların Hristiyan Dinî Terminoloji Sistemindeki Müslümanlıkla İlgili Unsurlar," *Kesit Akademi Dergisi*, 3/7, çev. Bülent Hünerli, (2017): 421; İusumbeli, *Gagauz Yeri'nde Kadın*, 24-25; M. Türker Acaroğlu, "Gagauzca'da Takma Adlar-Soyadları-Yer Adları," 1-2; Ahmet Hasan Cebeci, "Gagauzların Tarihi, Dili, Folkloru Hakkında...", 213.

¹² Constantin Jos. Jirecek, *Das Fürstenthum Bulgarien* (Prag-Viyana-Leipzig: 1891), 142; Fedor Angeli, *Oçerki İstorii Gagauzov-Potomkov Oguzov* (Seredina VIII-Naçala XXI vv, (Kışinev: 2007), 278; Nevzat Özkan, *Gagauz Edebiyatı* (İstanbul: Bilge Kültür

huzurun olmaması, çeşitli yollarla baskıların artması ve Rusların teşvikleriyle ikamet ettikleri toprakları terk edip Besarabya'ya göç ettiler. Göç kararının temelinde daha iyi bir ortam ve güvenli sahanada varlıklarını sürdürmek istemeleri yatmaktaydı. Diğer bir ifadeyle, yüzyıllardır yaşadıkları topraklarda Osmanlı barışının son bulması ve Rusların vaatleri bu kararı almalarında etkili oldu.

Gagauzlar, Tuna'nın güneyinden kuzeyine geçerek Besarabya'ya göç ettiler. Gagauzların Besarabya'ya göç hareketi üç aşamada gerçekleşti. İlk göç dalgası, XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar olan dönemdi. İkinci göç dalgası, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından XIX. yüzyılın başlarına kadar sürdü. Son göç dalgası ise 1819-1857 yılları arasında gerçekleşti. İlk aşamada daha Ruslar Besarabya'yı ele geçirmeden önce Gagauzlar, kendi istekleriyle Besarabya topraklarına yerleşmeye başladılar. Diğer bir deyişle; Gagauzlar, Rusların teşviklerinden çok önce Besarabya'ya bireysel olarak, aileler şeklinde göç etmişlerdi. Burasının XIX. yüzyıl öncesi Osmanlı sınırları içinde olması küçük çapta gerçekleşen göçleri kolaylaştırdı. 1750-1812 yıllarını kapsayan ve Osmanlı-Rus savaşlarından etkilenen ikinci göç dalgası, Besarabya'ya Gagauz nüfus akışını hızlandırdı. Bu yıllar aralığında ilk kez kitlesel olarak Rusların teşvikiyle Tuna'nın güneyinden kuzeyine göç hareketi gerçekleşti. Gagauzların iki büyük toplu göç dalgası, 1787-1791 ve 1806-1812 yılları arasında gerçekleşti. 1819-1857 yılları arasında kapsayan son göç dalgasında, Gagauzlar yeni şartların elverdiği ölçüde daha planlı bir şekilde Besarabya'ya yerleştiler. Ağırlıklı olarak XIX. yüzyılda gerçekleşen göçlerde bazı tarihler, dönüm noktalarıydı. Örneğin 1774 yılı toplu göçlerin yoğun olarak başladığı bir tarihti. 1812 yılı ise Besarabya'nın tümüyle Rusların hâkimiyetine geçtiği ve burada yaşayan Müslüman halkların çıkarılıp daha sistemli bir şekilde Gagauzların yerleştirilmeye başlandığı zamandı.¹³

Sanat Yayınevi, 2017), 24; Çakır, *Besarabelâ Gagauzlarân İstorieasâ*, 24.

¹³ 28 Mayıs 1812 yılında imzalanan Bükreş Barış Antlaşması'yla Batı Avrasya'da Rusya'nın stratejik konumu büyük ölçüde sağlamlaştırıldı. Bu anlaşmanın şartları gereğince Osmanlılar, Balkanlardaki Hristiyan tebaasına 18 ay içinde Rus topraklarına göç etme hakkını verdi. Böylece Aşağı Tuna'daki Bulgar ve Gagauzların Besarabya'ya göçleri resmîyet kazandı. Dmitriy Vatikoti tarafından organize edilen

Gagauzların Balkanlardaki ana vatanı olan ve kuzeydoğu Bulgaristan'da yer alan Dobruca bölgesi, silsileler halinde patlak veren Osmanlı-Rus savaşlarından ilk etkilenen Osmanlı topraklarından biriydi. Rusların burayı işgali ve Gagauzlarla ilk temasları, göç kararında etkili oldu. Kuzeydoğu Bulgaristan'ın Şumnu, Silistre, Dobriç, Varna, Balçık ve Kavarna gibi yerleşim yerlerinde yaşayan Gagauzlar, göç hareketini başlattılar. Dobruca bölgesinde yaşayan Gagauzların çoğu, yeni topraklara göç ettiler. Besarabya'ya sadece Dobruca Gagauzları göç etmedi. Osmanlı Balkanlarının Trakya ve Makedonyası'nda yaşayan Gagauzlar da Besarabya'ya yerleştiler. Diğer bir ifadeyle, XVIII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar Gagauz nüfusunun çoğu, Doğu Balkanlardan özellikle Dobruca'da Varna ile Kavarna mıntıklarından, Deliorman bölgesinden ve az da olsa Trakya ve Makedonya'dan Besarabya'ya geldi.¹⁴ Ama ağırlıklı olarak Dobruca Gagauzları Tuna'nın kuzey yakasına göç etti. Gagauzlar, başlangıçta Besarabya coğrafyasının güneyinde yer alan bozkırdaki boş topraklara, Kırım ve Azak Denizi dolaylarına yerleştiler. Daha sonra Nogay ve Tatarların boşalttıkları köylere geçtiler. Gagauzlar, yoğun bir şekilde Güney Besarabya topraklarını nüfuslandırdılar. Gagauzların nüfus hareketi, Besarabya coğrafyasına yeni çok etnikli bir yapı kazandırdı.¹⁵ Gagauzlar, bu göç hareketiyle Besarabya coğrafyasının etnik çeşitliliğine katkı sundular.

1812 yılında Besarabya coğrafyasını tamamıyla ele geçiren Ruslar, bölgenin demografik yapısında köklü değişiklikler yaptılar.

göç hareketi, bu halkların sistemli bir şekilde Besarabya'ya yerleşmelerini sağladı. Bu yolla Tuna ötesi göçmenleri, toplu bir şekilde yeni topraklara göç ettiler. Bkz. Liubovi Çimpoeş, "1812 Yılında Düzenlenen Tarihsel Bükreş Antlaşmasının Gagauz Kaderine Etkisi," 1. Uluslararası Devleti Olmayan Türk Toplulukları Bilgi Şöleni: Gagauz Dili, Tarihi, Coğrafyası ve İnanç Sistemleri Bildiri Kitabı içinde, ed. Selçuk Kırılı, Alev Sınar Uğurlu (Bursa: 2018), 134.

¹⁴ Evdokiya Soroçanu, *Gagauzların Kalendar Adetleri: Etnolingvistik Araştırması* (Kışinev: 2006), 18-19; Kapalo, *Text, Context and Performance*, 49; Antsupov, "Pereseleñeskoye Dvijeniye...", 92; Karanastas, "Pereseleñeskoye Dvijeniye...", 72.

¹⁵ Kapalo, *Text, Context and Performance*, 49; Evdokiya Soroçanu, *Gagauzların Kalendar Adetleri*, 18-19; Karanastas, "19. Yüzyılda Gagauzların...", 18.

Yüzyıllardır burada yaşıyan Müslüman kitlenin çıkarılmasıyla bölgenin nüfus yoğunluğu azaldı. Buranın nüfus yoğunluğunu arttırmak için çarlık, çareyi Hristiyan halkların buraya iskân edilmesinde buldu. Çarlığın Besarabya Genel Valisi Mareşal M. S. Vorontsov, Besarabya'nın yeni yerleşimciler için uygun olduğunu hazırladığı raporunda belirtti.¹⁶ Çarlık açısından uçsuz bucaksız Besarabya toprakları değerlendirilip kendilerine sadık kalacak olan Hristiyan halklarla doldurulmalıydı. Ruslar, çarlığın sınırları içinde bir bölgeden göç hareketliliği yerine dışardan farklı bölgelerden göçü teşvik etti. Amaçları mevcut sınırlar içindeki bölgelerin nüfus yapısını bozmadan yeni topraklara dışardan dindaşlarını yerleştirmekti. Bu yolla yeni topraklar, yeni göçmenlerle ihya edilecekti. Bu yüzden, Rus Çarlığı Besarabya'yı Avrupalı göçmenlerin iskânına açtı. Onlar için özel idare statüsünde koloniler kurdu. Rusların çağrısı ve teşvikleriyle Balkanlarda yaşıyan Gagauzlar, Bulgarlar, Moldovanlar, Sırplar, Yunanlılar ile Orta Avrupa'dan Almanlar yeni topraklara göç ettiler. Ruslar, az da olsa kendi soydaşlarını buraya yerleştirdi. 1812 yılından sonra binlerce Tuna ötesi göçmen, Besarabya'ya geldi. Göç eden halklar, birbirlerinden ayrı yaşadılar. Özellikle Almanlar, Katolik olduklarından dolayı diğerlerinden ayrıldılar. Besarabya kolonisinde yaşıyan Bulgarlar, Moldovanlar, Ruslar, Gagauzlar, Sırplar ve Yunanlar ise Ortodokslardı.¹⁷ Rusların göç planında sadece Gagauzlar değil Balkanlarda yaşıyan tüm Hristiyan halklar vardı. Göç hareketliliğinde ana kıstas, dindi. Bu durum, çarlığın uluslararası siyasetinde ve bir bölgenin nüfus yapılanmasında din faktörünün başat konumda olduğunu göstermekteydi. Bu karar, Panslavizm politikasının doğal bir sonucuydu. Ruslar, Besarabya

¹⁶ Angeli, *Oçerki İstorii Gagauzov*, 284.

¹⁷ Stephan Bulgar, "Gagauz Otonomis'inin Kuruluş Mücadelesi Tarihinden," *Sabaa Yıldızı*, 10 (1999): 25; O. K. Radova Karanastas ve Serghey Kapustin, "Concerning the Settling of German Colonists in the Southern Bessarabia and Their Demographic Development in the 19th-20th Centuries," *Uluslararası Türk Arşivleri ve Sempozyumu (Tebliğler-Tartışmalar) Bildiri Kitabı* içinde (Ankara: 2006), 374 - 376; Çakır, *Besara-bielâ Gagauzlarân İstorieasâ*, 25.

topraklarını Besarabya Hazine Toprakları adı altında kamu arazilerine dönüştürdüler.¹⁸ Böylelikle göç olgusu yasal zeminde gerçekleşti. Mevcut yerleşim birimlerinin yanı sıra yenilerinin kurulmasına imkân sağlandı.

1787-1792 yılları arası savaş döneminde Gagauzlar, Besarabya'da 49 köye yerleştiler. 32 köyde nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturdular. 11 köyde Bulgarlarla, 6 köyde Moldavanlarla beraber yaşadılar. 1806-1812 yılları arası savaş döneminde ise 13 köye yerleşen Gagauzlar, bunların 9'unda çoğunluktaydılar. 3 köyde Bulgarlarla, 1 köyde Moldovalılarla beraber yaşadılar. Genel hatlarıyla Gagauzlar, XIX. yüzyılın başlarında Besarabya'nın 63 köyüne yerleşmiş bulunuyorlardı. 43 köyde çoğunluğu oluşturan Gagauzlar, 14 köyde Bulgarlarla, 7 köyde ise Moldovalılarla beraber yaşadılar.¹⁹ Gagauzlar, etnik bakımdan farklı olsalar da dindaşları halklarla aynı yerleşim birimlerini paylaştılar.

Gagauzlar, bölgenin mevcut eski yerleşim birimlerine yerleştikleri gibi kendi hayat koşullarına uygun küçük yerleşim yerleri de kurdular. Gagauzlar, Besarabya'da eski ve yeni yerleşimlerle buranın nüfus yoğunluğunu arttırdılar. Gagauzların Ruslardan önce kurmaya başladıkları yerleşim noktaları, Rusların bölgede hâkimiyeti ellerine almalarıyla daha düzenli hale geldi. Gagauzlar, yeni yurtlarında 200 ilâ 7.000 nüfuslu köy ve kasabalar oluşturup yerleştiler.²⁰

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Gagauzlar, Besarabya'da kendi köylerini kurmaya başladılar. Bu dönemde bazı yerleşim merkezleri ön plana çıkmaktaydı. Bu meskûn mahallerde en ön planda olan, Komrat'tı. 1811 yılında kurulan Komrat, Gagauzların yoğun yaşadığı Yukarı Besarabya bölgesinin merkezi konumundaydı. Bu yerleşim birimi, stratejik bakımından önemli bir yerde bulunmaktaydı. Komrat'ta alışveriş yapıldığı için oraya bu ad verildi. Komrat, zamanla tüm Gagauz göçmenlerinin idari, ekonomik,

¹⁸ Karanastas, "19. Yüzyılda Gagauzların...", 18.

¹⁹ Karanastas, "19. Yüzyılda Gagauzların...", 102, 103, 121.

²⁰ Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1966), 60.

ticari ve kültürel bir merkezi oldu. Böylece Komrat, ekonomik ve sosyo-kültürel kalkınmada diğer yerleşim yerlerinin önüne geçti. Ayrıca burada Gagauz aydınları oluşmaya başladı. XIX. yüzyılın başında kasabanın nüfusu, 4.898 kişiydi. Gagauzlar, geleneksel tarım ve hayvancılık faaliyetlerini burada da sürdürdüler. Komrat göçmenleri burada çeşitli sebze ve meyveleri yetiştiriyorlardı. Öte yandan bağcılığın yaygınlaşmasıyla Komrat, üzüm bağlarıyla çevrili bir yer haline geldi. Komrat sakinlerinin ana ekonomik uğraşları bağcılık, şarapçılık, bahçecilik ve hayvancılık olmasına rağmen; onlar arasında el sanatları da önemli bir gelişme gösterdi. 1846 yılında Komrat'ta resmî olarak ticaretle uğraşan 12 aile vardı. Bu aileler şarap, hayvansal ürünler satıyorlardı. Kasabada 1 kilise, 2 otel, 9 fabrika ve yaklaşık 30 da dükkân vardı. Ayrıca Komrat'ta okul, hastane, postane, mahkeme, noter, banka gibi sosyal hayatın gerektirdiği devlet kurumları da mevcuttu. XX. yüzyılın başlarında farklı etnik unsurların kaynaşmasıyla burada kent kültürü oluştu. Bu yüzyılın başında 10.000 nüfusuyla Komrat, Gagauz kolonilerinin ana kasabası haline geldi.²¹

Genel olarak Gagauzlar, Güney Besarabya'nın güneybatı kısmında; Yalpuğ Gölü, Lunga Deresi ve onların kollarındaki vadilere yerleştiler. Burada toplanan Gagauz yerleşim yerleri, Besarabya bölgesinin temelini oluşturdu. XIX. yüzyıl boyunca Besarabya'daki Gagauzların yerleşim karakteri hemen hemen hiç değişmedi.²² Gagauzlar, Besarabya coğrafyasında yaşamlarını idame ettirecek uygun alanları belirleyip köylerini inşa ettiler. Yerleşik bir düzen ve plan çerçevesinde yaşam alanlarını kurdular. Özellikle uygun yer noktasında suyun olduğu konumları tercih ettiler.

²¹ Stephan Bulgar, *İstoriya Goroda Komrata*, (Kişinev: 2008), 17, 19, 49, 72; Stephan Bulgar, "Komrat: Gagauziyanın Başkasabası," *Sabaa Yıldızı*, 2 (1996): 37, 40; Zaşçuk, *Materiali, dlya Geografii i Statistiki Rossii, Bölüm: 2...*, 190; Çakır, *Besarabelâ Gagauzlarân İstorieasâ*, 7; Angeli, *Oçerki İstorii Gagauzov*, 324; Antsupov, "Pereselençeskoye Dvijeniye..." 96-97.

²² Stephan Bulgar, "Besarabya ve Yunanistan Gagauzları: Tarihi-Kültürel Karşılaştırmalı Bir Analiz," çev. Bülent Hünerli, *Tehlikedeki Türk Dilleri II A*, 2, ed. Süer Eker, *Ülkü Çelik Şavk* (Ankara-Astana: 2016), 250-251.

Rusya İmparatorluğu, göçmenleri 1787-1792 yılları arası Osmanlı-Rus Savaşı'nda göç edenler (sondan önceki savaşta gelenler) ve 1806-1812 yılları arası Osmanlı-Rus Savaşı'nda göç edenler (son savaşta gelenler) diye ikiye ayırdı. Rus hükûmeti, her iki göçmen gruba farklı yılları kapsayan çeşitli kolaylıklar sağladı.²³ İmparatorluk, kamulaştırdıkları Besarabya topraklarını koloni statüsünde göçmenlere verdi.²⁴ Ayrıca Besarabya bölgesinin mevcut mülki idare yapılanmasında göçlerle birlikte bir dizi yenilikler yaptı. Rus Çarlığı, göç edenleri resmî evraklarla kayıt altına aldı. Balkanlar'dan Besarabya'ya göç eden halklar; Transtuna, Tuna ötesi, Tuna göçmenleri gibi adlandırmalarla resmî belgelere yazıldı. Ayrıca yeni iskân edildiklerini belirtmek için Balkan halkları; evraklara mülteci, göçmen, koloni olarak da not düşüldü.²⁵ Çarlık, bu tarz uygulamalarla mevcut vatandaşları ile göçle gelenleri ayırt etti. Bu tür uygulamalarla Çarlık, kendi devlet sistemine uyumu kolaylaştırmak istedi.

3. BESARABYA COĞRAFYASINDA GAGAUZ TÜRKLERİ

Besarabya coğrafyasına silsileler halinde gerçekleşen Gagauz halkının göç hareketleri, bu yeni topraklarda bir dizi uygulamaları beraberinde getirdi. Yeni düzenlemelerin sağlıklı bir şekilde yerine getirilmesi için çarlık tarafından uzman asker ve bürokratlara görev verildi. Tam yetkili memurlarla göç hareketliliğinin ve yeni düzenlemelerin yürütülmesi, çarlığın bu konuya ne kadar önem verdiğini göstermekteydi. Bu memurlardan bazıları dikkate değer konumdadır. Bunlardan birisi General İvan Nikitiç İnzov idi. Yeni Rus topraklarına göç hareketini başlatan Rus Çarı I. Aleksandr, bu hareketliliğin düzenli ve disiplinli bir şekilde sağlanması için bölgeye kara-

²³ O. K. Radova Karanastas, "Moldova Milli Arşiv Kaynaklarına Göre XVIII. Yüzyıl Sonu-XIX. Yüzyıl Başında Besarabya Gagauzlarının Etnik Tarihi ve Demografik Gelişimi," *Uluslararası Türk Arşivleri ve Sempozyumu (Tebliğler-Tartışmalar) Bildiri Kitabı* içinde (Ankara: 2006), 74;

²⁴ Soroçanu, *Gagauzların Kalendar Adetleri*, 18-19.

²⁵ O. K. Radova Karanastas, "Bucak'ta Transtuna Göçmenlerinin ve Gagauzların Etnik Kimliği (18. Yüzyılın Sonu ve 19. Yüzyılın Başı)," *Avrasya Etüdleri*, 13, (1998): 56; Stamatoglu, *Gagauzların Altın Kitabı II*, 314; Karanastas, "Pereselençeskoye Dvijenije...", 85.

kol kurdurup göçmenlerin başına idareci olarak General İvan Nikitiç İnzov'u tayin etti. Disiplinli bir asker olan İnzov, göçmenler arasında düzeni sağladı. Bazı durumlarda tertipsiz ve karışık bir şekilde gerçekleşen göç dizisini belirli bir nizamla oturttu. General İnzov, göçmenlerle doğrudan irtibat kurup göçün sağlıklı bir şekilde yürütülmesini temin etti.²⁶ Göçmenlerin başkumandanı General İnzov, dindar bir kişi olduğundan bütün göçmenlerin dinine bağlı bir birey olarak yetişmeleri için çabaladı. General İnzov, her köye yetenekli yardımcı kumandanlarını gönderdi. Bu yardımcılar; Maior Maleavinschu, Korniloviç, Merder ve Mihail Grigorieviç Butkov'du. Bütün bu yardımcılar; Besarabya'ya yerleşen Hristiyan göçmenlerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi, bölgeye kolay uyum sağlamaları ve dinî vecibelerini yerine getirmeleri için görevlendirildiler. Bu idarecilerin göçmenlere toprak verme, köylerin sınırlarını belirleme, bağ-bahçe işleri için onlara yardım etme ve göçmenler arasında davaya bakma gibi temel görevleri vardı. Bu yardımcı idareciler içinde göçmenlere en çok yardım eden, Mihail Grigorieviç Butkov oldu. Butkov, kendisinin hatırlanması için anıt diktirdi. Bolgrad'da Sobor Kilisesi'ni inşa ettirdi. 1839 yılında bu kilisenin

²⁶ General İnzov, bir gün göç eden Hristiyan kitleye şu şekilde bir açıklamada bulundu: *Be adamlar, Çar sizi Türklerin elinden kurtardı. Size bedava 50 desetina toprak verdi. Sizi mal ve para ile destekledi. Ev yapmanız için size destekte bulundu. Size Rusya'nın içinde her türlü sanatınızı icra etmek için imkânlar hazırladı. Çarın sizden tek isteği; iyi bir vatansever, iyi işçi, iyi sanatkâr, akıllı, uslu, doğru, dürüst saygılı olmanız. İyi adetleri koruyup kötülerini terk etmeniz, sarhoşluktan korunmanızdır. Eğer bunları yapar, yerine getirirseniz Çar size daha çok bahşiş verecektir. Eğer siz haylazlık, kavga, eşkıyalık ve daha başka kötülükler yaparsanız o zaman suçlu insanlar olacaksınız. Azap, zahmet çekecek ve askeri kanunla yargılanacaksınız. Çar, bana Besarabya'daki disiplinsiz göçmenleri yola getirmek için her türlü yetkiyi verdi. Bunun için disiplinsiz göçmenlerin tekrar evlerine dönemeyecekleri Sibiry'a'ya da sürmek dâhil... Onun için güvenlik görevlilerini sayın, kanunlara uyun ve iyi bir Hristiyan olun. Bkz. Çakır, Besarabelâ Gagauzlarân İstorieasâ, 28-29. General İnzov'un bu konuşması çarlığın göç hareketliliğindeki amacını çok iyi anlatmaktaydı. Rus Çarlığı'na göre Balkanların Hristiyan halkları Osmanlı zulmüyle zor koşullar altında hayatta kalma mücadelesi içindeydi. Bu yüzden, bu insanlara sahip çıkılıp yeni topraklarda uygun yaşam koşulları sağlanmalıydı. Çarlığın göçmenlerden beklentisi ise sadık bir Rus vatanđası ve dindar bir Ortodoks olmalarıydı. Eğer göçmenler yerleştikleri topraklara uyum sağlamayıp bölgenin istikrarını bozarlarsa, geldikleri topraklara geri gönderilmeyip çarlığın içinden bir bölgeye sürgünle cezalandırılacaklardı.*

kapısına göçmenler tarafından Butkov'un yaptığı hizmetlerden dolayı, kendisine şükran ve teşekkür niyetiyle kitabe konuldu. Kitabenin altına yaklaşık 90 köyün muhtarları, ihtiyarları ve ileri gelenlerinin isimleri yazıldı. Bütün bu kumandanlar, göçmenleri çok iyi idare edip yerleşmelerini sağladılar. Onların zamanında göçmenler arasında asayiş problemi yoktu.²⁷ Bu kişilerin yanı sıra Besarabya koloni valisi Albay Malyanovskiy de göçmenleri ilgilendiren bir dizi yenilikler yaptı.²⁸ Ayrıca bir dönem Besarabya'da valilik yapan Mareşal M. S. Vorontsov ve Dmitriy Vatikioti de göçmenlerin yerleşme planlarıyla bizzat ilgilenip onları uygun yerlere iskân etti. Rus Çarlığı, özellikle asker kökenli bürokratları Besarabya'da görevlendirerek buranın yerleşme planının belirli bir sistem içinde gerçekleşmesini sağladı. Sadece tecrübeli değil dindar yönüyle de ön plana çıkan bürokratların tercih edilmesi çarlığın resmî ideolojisini yansıtmaktaydı.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde iyice artan göç hareketi, Besarabya'da yeni hukuki düzenlemelere kapı araladı. Yeni yasal uygulamalar öncesi Gagauz göçmenleri, çeşitli problemlerle karşılaştılar. Örneğin göçmenler, yerel mevcut makamlar ve boyarlar²⁹ tarafından çeşitli hizmetlerde kullanılıyorlardı. Göçmenler, boyarların topraklarına yerleştiklerinden dolayı hukuki statülere sahip değillerdi.³⁰ Bu gelişmeler üzerine göçmenlerin mağdur edilmemesi için 1818 yılında çarlık ilk yasal düzenlemeleri yaptı. Bu yılda Besarabya'da Göçmenlik Komisyonu kuruldu. Dmitriy Vatikioti, komisyon başkanı seçildi. Daha sonra 22 Mart 1818 tarihinde tüm göçmenleri kapsayan General İnzov başkanlığında Himaye Komitesi (Mütevelli Heyeti) kuruldu.³¹ Göçmenlerin sorunlarını çözmek için

²⁷ Çakır, *Besarabelâ Gagauzlarân İstorieasâ*, 29-34.

²⁸ Wilhelm Radloff, *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler*, haz. Tülay Çulha, Muvaffak Duranlı (Ankara: TDK, 2015), 27.

²⁹ Doğu Avrupa toplumlarında yerel toprak sahiplerine verilen soyluluk unvanı.

³⁰ İ. İ. Meşçeruk, "Antikrepostniçeskaya Borba Gagauzov i Bolgar v Period Deyatelnosti Pereselençeskoy Komissii 1816 g.," *İstoriya i Kultura Gagauzov*, haz. Stepan Stepanoviç Bulgar (Komrat: 2006), 125; Karanastas, "19. Yüzyılda Gagauzların..." 20.

³¹ O. K. Radova Karanastas, "Gagauzı Bessarabii. Rasseleniye i Cislennost v XIX Veke", *Put ka Sebe: Aspekti İstorii, Kulturi, Demografii, Etnogeneza Gagauzov* (Kişinev:

29 Nisan 1818’de de “Besarabya Bölgesinin Oluşum Beyanı” kabul edildi.³²

Besarabya Valisi İnzov, göçmenlerle ilgili önemli bilgiler topladı. Daha sonra bu bilgileri bir rapor halinde Çar I. Aleksandr’a sundu. Raporda Tuna ötesi göçmenlerin yerleşmesiyle ilgili öneriler yer alıyordu. İnzov’un gayretleri neticesinde 29 Aralık 1819’da tüm Transtuna göçmenlerini kapsayan ve belirli hak ile imtiyazları içeren Çar Kararnamesi çıkarıldı. Bu kararnamenin maddeleri şunlardı:³³

1. Göçmenlere koloni statüsü verilip hazine topraklarına yerleşme hakkı verildi. Aynı imtiyaz, Besarabya bölgesel hükümetinin izniyle boyarın topraklarında ve şehirde oturanlara da sağlandı. Ayrıca herhangi bir göçmen ailesine sınırsız miras kullanımı için, 60 desyatin³⁴ miktarında devlet toprağı bedava olarak verildi. Her aileye mülkiyet değil kullanım için devlete ait arazi, varislere devir şartıyla tahsis edildi.
2. Göçmenlere Novorossiya bölgelerindeki toprak beylerinden toprak mülkiyetini satın alma hakkı tanındı. Üstelik göçmenler buraya yerleşen tüm yabancılarla birlikte aynı imtiyazlara sahip olacaklardı.
3. Besarabya’ya 1806-1812 savaşıdan önce devlete ait araziye yerleşen göçmenler, 3 yıl içinde vergi ödemekten ve diğer yükümlülüklerden muaf tutuldular. 1806-1812 yıllarını kapsayan, savaş esnasında ve sonrasında gelenler ise 7 yıl boyunca böyle bir ayrıcalığı kullanma hakkına sahip olacaklardı.
4. Göçmenlere fabrikalar kurma, zanaatçılık yapma, bütün imparatorluğun ürünlerini satma, ticaretle uğraşma, cemiyet ve loncalara girme gibi ana ekonomik haklar sağlandı.
5. Göçmenlere göçmen statüsünden başka bir statüye geçme fırsatı verildi.
6. Göçmenler, askerlik ve vatandaşlık hizmetinden muaf tutuldu.
7. Göçmenlere tahsis edilmiş alan; Prut, Kagul, İzmail ve Bucak olarak dört idari bölgeye ayrıldı.

2008), 30; Maria Stamova, “Gagauz Türklerinin 19-20. Yüzyıl Tarihine Dair Malzemeler,” *KÖK*, 1/1 (1999): 133; Karanastas, “19. Yüzyılda Gagauzların...,” 20.

³² Angeli, *Oçerki İstorii Gagauzov*, 305.

³³ Bulgar, “Besarabya ve Yunanistan Gagauzları...,” 250; Angeli, *Oçerki İstorii Gagauzov*, 304, 305; Karanastas, “19. Yüzyılda Gagauzların...,” 20.

³⁴ Hektar.

1870 yılına kadar Gagauzlar yukarıda sıralanan göçmenlik haklarını kullandılar ve özel kategoride köylü sayıldılar.³⁵ Kolonist hukukuyla imparatorluktaki tüm yabancılarla eşit hak ve ayrıcalıklara sahip oldular.³⁶ 1819 yılı, Gagauz göçmenlerin tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı. Gagauzların göç etmeleri için Rusların vaatleri bu kararnameyle resmîyet kazandı. Çar'ın onayıyla Gagauz halkı, çarlıktan ilk imtiyazları elde ettiler. Verilen bu imtiyazlar ilerleyen yıllarda göçü hızlandırdı.

1837 yılında Rus Çarlığı, eyalette görevli memurlardan gelen raporlar doğrultusunda ve "Besarabya Eyaleti'ndeki Kolonistlerin İstatistik İcmali" adıyla Besarabya Eyaleti'nde yaşayan halklarla ilgili istatistiki veri hazırladı.³⁷ Bu sayısal veriler üzerinden, gelen halkların nüfus yoğunluğu tespit edildi.

1840'lı yılların başında Rusya İmparatorluğu'nda yaşayan tüm göçmenlerle ilgili genel bir nizamnâme yayımlandı. 1819 yılındaki imtiyazları da kapsayan ve "İmparatorluktaki Yabancı Göçmenler Hakkındaki Tüzük" adıyla yayımlanan belgeyle Gagauzların muafiyet ve yükümlülükleri belirlendi. Gagauzları yöneten göçmen idare birimi, kuruldu.³⁸ Bu tüzükle, Gagauzların hak ve sorumluluklarının sınırı genişletildi.

1853-1856 Kırım Savaşı'ndan sonra imzalanan Paris Barış Antlaşması'na göre Gagauzların yerleşim yerlerinin bölünmesi, Gagauz yerleşim bölgelerinin idari organlarının kaldırılması gibi bir dizi sosyal ve ekonomik gelişmeler, Gagauzları olumsuz etkiledi. Bu anlaşmayla Ruslar, Besarabya'nın bir kısmını kaybetti. Güney Besarabya'daki Gagauz köylerinden Bolboka, Kurçi, Staro Troyan, Yeniköy ile Gagauz nüfusunun yaşadığı Tabaki, Bolgarlıka gibi yerleşim yerleri, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde özerk yönetime sahip Boğdan Prensiği'nin eline geçti. Buralarda yaşayan Gagauz göçmenler kuzeye Rus topraklarına göç ettiler. Özel idari ve

³⁵ İ. A. Antsupov, "Zemlepolzovaniye. Selskaya Obşçına," *İstoriya i Kultura Gagauzov*, haz. Stepan Stepanoviç Bulgar (Komrat: 2006), 145; Bulgar, "Besarabya ve Yunanistan Gagauzları...", 250.

³⁶ Karanastas, "Gagauzı Bessarabii...", 30.

³⁷ Karanastas, "19. Yüzyılda Gagauzların...", 21.

³⁸ Bulgar, "Besarabya ve Yunanistan Gagauzları...", 250.

imtiyazlardan faydalanabilmek için 1860 yılına kadar güneyde kalanlara kuzeye göç etmelerine izin verildi. Göç etmeyen Gagauzlar, göçmen haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle 1860'ta Boğdan yönetimine karşı isyan ettiler. İsyân, kanlı bir şekilde bastırıldı. Bu isyândan iki yıl sonra, Güney Besarabya'da yaşayan tüm göçmenler, Rus Çarlığı topraklarına taşındı. Güney Besarabya'yı terk eden göçmenler, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra tekrar buraya döndüler.³⁹ 1856 yılı, Gagauzların Besarabya'da elde ettikleri göçmen hakların sekteye uğradığı tarihti. Birkaç yıl önce Ruslar tarafından çeşitli imtiyazlarla Güney Besarabya'ya yerleştirilen Gagauzlar, kısa süren Rus yönetiminin son bulmasıyla ayrıcalıklarını kaybettiler. Bu durum bölgede istikrarsızlığa neden oldu.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru yeni çarın başa geçmesiyle çarlığın tümünü kapsayan bir dizi yeni düzenlemeler yapıldı. Kırım Savaşı yenilgisi sonrası dönemin Rus Çarı II. Aleksandr, başta askerî ve adli organları kapsayan bir dizi reformları hayata geçirdi. Bu reformlardan biri, 4 Haziran 1871 tarihinde "Devlet Topraklarına Yerleşen Göçmenlerin Yerleşmelerine İlişkin Kurallar" başlığıyla Besarabya'da bir dizi toprak reformu şeklinde yapıldı. Bu toprak reformuna göre; göçmenlerin çarın kanunuyla elde ettikleri bağımsız hakları son buldu. Artık bu tarihten sonra kolonist sayılmayacaklar, devlete vergi verip askerlik yükümlülüklerini yerine getireceklerdi. Ayrıca insan sayısına göre toprak dağıtıldı. Toprak özelleştirildi. Göçmen statüsünün verildiği ayrıcalıkların kaldırılması, Besarabya'da hoşnutsuzluklara neden oldu. Reformdan memnun olmayan kişilere, Rus vatandaşlığından ayrılma ile tüm mülk ve sermayeleriyle beraber yurtdışına çıkma hakları verildi. Diğer taraftan aynı reform, eski göçmenlere bazı imtiyaz ve haklar da getirdi. Göçmenler, 19 yıl zorunlu görevden muaf tutuldular.⁴⁰ 1819 yılında

³⁹ Serghei Mutaf, "Gagavuzların Tanınma Mücadelesi ve Gagavuz Yeri Özerk Bölgesinin Oluşum Süreci" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013), 13-14; Angeli, *Oçerki İstorii Gagauzov*, 338; Çimpoş, "1812 Yılında Düzenlenen...", 135.

⁴⁰ İ. A. Antsupov, "Reformu 70-x Godov," *İstoriya i Kultura Gagauzov*, haz. Stepan Stepanoviç Bulgar (Komrat: 2006), 185-187; Angeli, *Oçerki İstorii Gagauzov*, 329; Stamoova, "Gagauz Türklerinin...", 135; Mutaf, "Gagavuzların Tanınma Mücadelesi...", 16.

göçmen statüsüyle Besarabya'da yaşamaya başlayan Gagauzlar, yarı-
m yüzyıl sonra çarlıkta yaşanan gelişmeler neticesinde 1871 yı-
lında yeni bir statüyle burada var olmaya başladılar. Çarlığın vatan-
daşı konumuna geçen Gagauzlar artık, bu devlet için vergi verip
asker olacaklardı. 1871 reformu Gagauzlara bazı imtiyazlar sağlasa
da Gagauzlar genelinde rahatsızlıklara neden oldu. Çünkü yeni dü-
zenleme, Gagauz köylülerinin çarlıktaki sorumluluklarını arttırdı.

1871 yılı reformunun askerî maddeleriyle bağlantılı olarak
1872-1874 yılları arasında Rusya İmparatorluğu'nda bir dizi kap-
samli askerî reform gerçekleşti. Bu reformlara göre ülke toprakları
10 askerî bölgeye bölündü. Besarabya topraklarının büyük çoğun-
luğu, Odessa askerî bölgesi içinde kaldı. Yapılan askerî düzenleme-
lere Gagauz köylüleri karşı çıktı.⁴¹ Yeni askerî reformlarla zorunlu
askerliğin kalıcı bir hal alması, Gagauz göçmenleri arasında hoşnut-
suzluklara neden oldu. Bu askerî yenilikler, Rusların göç esnasında
vaat ettikleri askere almama sözünü çiğnediğini göstermekteydi.
Gagauz erkeklerinin tarımsal faaliyetleri bırakıp orduya alınmaları,
Besarabya coğrafyasında tarımsal üretimin düşüşünü beraberinde
getirdi. Çünkü bir ailede erkelerin silahaltına alınması, arazide çalış-
sacak işçi sayısını azalttığından o ailenin sorumluluğundaki topra-
ğın sadece bir kısmının ekilebilmesine neden oldu.

XIX. yüzyılın farklı zamanlarında Besarabya coğrafyasındaki
hukuki düzenlemeler, bu yüzyılın ilk ve ikinci yarısında farklı bir
karakter kazandı. Yüzyılın ilk yarısında yapılan yasal yenilikler
doğrudan bölgenin ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleşmişti. Yapı-
lan bu yenilikler, göçmenlerin her türlü ihtiyacını karşılayacak dü-
zeydeydi. Sadece Besarabya'ya özgü çıkarılan kanunlarla göçmen-
ler, özel statüdeki yerleşimcilerdi. Bu kanunlar, çarlığın göçmenleri
koruyup kolladığını göstermekteydi. Fakat XIX. yüzyılın ikinci ya-
rısından itibaren özellikle Güney Besarabya'nın kaybedilmesiyle
Rusların elinde kalan Besarabya topraklarında çarlığın tüm bölge-
sinde uygulan kanunlar geçerlilik kazandı. Ruslar tarafından veri-
len vaatlerin bir kısmı, bu yüzyılın ikinci yarısında son buldu. Rus-

⁴¹ Antsupov, "Reformı...", 188-189.

ların böyle bir karar almalarında dönemin askerî ve siyasi gelişmeleri etkili oldu. Komşu devletlerle yapılan kapsamlı savaşlar, devlette bir dizi askerî düzenlemeleri tetikledi. Doğal olarak bu gelişme de Gagauzların yaşam koşullarını etkiledi. Artık Besarabyalı Gagauz göçmenleri, ayrıcalıklı konumda değil çarlığın sıradan vatandaşlarından biriydiler.

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Dobruca kırsalından göç hareketini başlatan Gagauzlar, kendi malları ve hayvanlarıyla beraber yeni topraklara göç ettiler.⁴² 1819 yılında Çar'ın imzasıyla yürürlüğe giren kararnamenin sağladığı haklarla Balkanlarda yürüttükleri ekonomik faaliyetleri Besarabya'da da yapmaya başladılar. Devletin verdiği topraklarda satın alma hakkı olmadan sadece arazi kirası ödeyerek tarımsal etkinliklerini icra ettiler.⁴³ Gagauzların asıl mesleği çiftçilikti. Gagauz köylüleri, tarlalarında ana besin kaynağı tahıl yetiştirirlerdi. Araziyi ikiye ayırarak bir kısmına buğday, arpa, çavdar; diğer kısmına da mısır ekerlerdi. Tahılın yanı sıra Gagauzlar, bağcılık ve bahçivanlıkla da uğraşırlardı. Elma, armut, erik, kiraz, ceviz, şeftali, ayva gibi meyveleri yetiştirirlerdi. Bahçesi olmayan bir kısım Gagauz, üzüm sahiplerinin bağlarında işçi olarak çalışmaktaydı. Üzüm ekimi ve ondan şarap yapımı Gagauzlar için geleneksel bir zanaat haline dönüştü. İyi bir çiftçi olan Gagauzlar, Besarabya'da tarımsal üretimi arttırdılar. Böylece XIX. yüzyılın ilk yarısında Besarabya'da tarım yoğun bir şekilde gelişti. Besarabya, çarlığın hububat ambarı konumuna geldi. Gagauzlar, tarımsal faaliyetlerden iyi kazanmaktaydılar.⁴⁴ Gagauzlar, Besarabya'da kolonist

⁴² Stamova, "Gagauz Türklerinin...", 133.

⁴³ Angeli, *Oçerki İstorii Gagauzov*, 307.

⁴⁴ Yaşar Nabi Nayır, *Balkanlar ve Türklük I* (İstanbul: 1999), 79; S. Z. Novakov, "Stolpinskaya Agrarnaya Reforma i Yiyo Osuşçstvenniye v Poseleniyah Bıvşih Gagauzskih i Bolgarskih Kolonistav," *İstoriya i Kultura Gagauzov*, haz. Stepan Stepanoviç Bulgar (Komrat: 2006), 240; S. Z. Novakov, "Razvite Selskokohozaystvenno Proizvodstva, Remösel, Promıslov i Rınka v Poseleniyah Gagauzov i Bolgar Posle Reform 70-x Godov XIX v.," *İstoriya i Kultura Gagauzov*, haz. Stepan Stepanoviç Bulgar (Komrat: 2006), 206, 211-212; O. K. Radova Karanastas, "Etnoistoriçeskiye i Demografiçeskiye Prosesı Gagauzkovo Naseleniya Bessarabii v XVIII - XXI vv.," *Tehlikedeki Türk Dilleri II A*, 4, ed. Süer Eker, Ülkü Çelik Şavk (Ankara-Astana 2016), 127; Çakır, *Besarabelâ Gagauzlarân İstorieasâ*, 38.

statüde çarlıkta benzeri görülmeyen örnek tarımsal nüfus oldular.⁴⁵ Gagauzlar, yüzyıllardır Balkanlarda yürüttükleri tarımsal faaliyetlerini Besarabya'da da sürdürerek buranın ekonomik düzeyine katkı sundular.

Hayvancılık, Gagauzların Besarabya'daki diğer ana ekonomik faaliyetinden birisiydi. Gagauzlar, Besarabya'da boş arazilerin çokluğundan faydalanarak burada geleneksel hayvancılık etkinliklerini yerine getirdiler. Hayvancılıkta hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvancılık, oldukça yaygındı. Gagauzların Dobruca'dan göç ederken hayvanlarıyla beraber Besarabya'ya gelmeleri, onların çobanlığa verdikleri önemi göstermekteydi. Çobanlıkta hergelecilik, sığırtmaçlık Gagauzlar arasında daha revaçtaydı. Bu hayvancılık faaliyetlerinin yanı sıra, Gagauzlar; ipekböcekçiliği, arıcılık ve balıkçılık da yaptılar. Bir kısım Gagauz, tarım ve hayvancılıkta elde edilen ürünlerle tüccarlığa yöneldi.⁴⁶

XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşanan bazı olaylar, Gagauzların ekonomisini olumsuz etkiledi. Bu olumsuz gelişmelerden birisi, hastalıktı. 1829 yılında veba salgını, Gagauz köylerinde yoğun insan kaybına neden oldu.⁴⁷ Diğeri ise, hava koşullarıydı. 1821 yılı ile 1831-1835 yılları arasında yaşanan ağır kuraklık koşulları; hasadın az, hayvanların telef olmasına ve insanların açlıktan ölmesine neden oldu. Bu zor yaşam koşullarından dolayı bir kısım göçmen, Dobruca'ya döndü.⁴⁸ Rusya İmparatorluğu, kuraklıktan etkilenen Gagauz göçmenlerin mağduriyetlerini gidermek için çeşitli adımlar attı. Bazı köylülere devlet nakdî yardımında bulundu. Ayrıca Besa-

⁴⁵ Bulgar, "Besarabya ve Yunanistan Gagauzları...", 250.

⁴⁶ Valentin Aleksandroviç Moşkov, "Gagauzi Benderskago Uezda," *Etnografiçeskoye Abazrnıye* (Moskova: 1901), 21; Çakır, *Besarabielâ Gagauzlarân İstorieasâ*, 38; Novakov, "Razvite Selskokohozaystvennovo Proizvodstva...", 216, 218.

⁴⁷ Antsupov, "Zemlepolzovaniye...", 135.

⁴⁸ Olumsuz koşullar neticesinde az sayıda Gagauz, Besarabya'dan Dobruca'ya geri döndü. Fakat Gagauzların çoğunluğu geri dönmekle kaydıyla Dobruca'dan Besarabya'ya gelmişti.

rabya Valisi İnzov, her bir köyde ambar olmasını ve olası bir kuraklıkta ambardaki erzaktan aç kalan insanlara dağıtılmasını emretti.⁴⁹ Bu emir üzerine her bir köye koloni zabıtları, ambar kurdu. Bu ambarlarda kurak yıllara önlem için buğday stoklandı. Bu ambarlara yedek yiyecek mağazası deniliyordu.⁵⁰

XIX. yüzyılın sonlarına doğru çarlığın genelinde uygulamaya konulan bir dizi reformlar, Besarabya ekonomisini etkiledi. Burjuva reformu, yoğun kapitalistleşmeye neden oldu. Bu durum, Gagauzların kırsaldan kent merkezine göçünü tetikledi. Kırsalda Gagauzların ettikleri topraklar daraldı. Diğer taraftan, nüfus artışıyla beraber Gagauz yerleşim birimlerinde topraksız aile sayısı arttı.⁵¹

Rusya İmparatorluğu, başkentten gönderdiği bürokratlar aracılığıyla Besarabya'daki nüfus hakkında bilgiler aldı. Bu bürokratlardan biri olan Dışişleri Bakanlığı memuru P. Svinin, Besarabya'ya gelerek göçmenlerin yaşadıkları ortamlarda incelemelerde bulundu. Göçmenlerin yaşadıkları yerlerde onlarla ilgili nüfus verilerini topladı.⁵² 1816'da Besarabya'da ilk göçmen nüfus sayımı yapıldı. Bu sayıma göre, toplam göçmen sayısı, 26.164 kişiydi. Bu yılda Besarabya'daki Tuna ötesi göçmenler, 90 yerleşim yeri kurdu.⁵³ İki yıl sonra 1818 yılında tekrar yapılan nüfus sayımına göre, Besarabya'da 2.600 civarında Gagauz ailesi yaşamaktaydı.⁵⁴ XIX. yüzyılın başlarında yapılan nüfus sayımlarında, bölgeye göç eden insan sayısı belirlendi. Bu verilere göre, Ruslar Besarabya coğrafyasında idari ve hukuki düzenlemelere gittiler. Göçmen sayısal verisi, Rusların bölgedeki reformlarında önemli bir ölçüttü.

⁴⁹ Stephan Bulgar, "Çadır-Lunga Kasabanın İstoryasından," *Sabaa Yıldızı*, 1, (1996): 44-45; Angeli, *Oçerki İstorii Gagauzov*, 328; Antsupov, "Zemlepolzovaniye..." 135, 137; Stamova, "Gagauz Türklerinin..." 135.

⁵⁰ Stephan Bulgar, "Kurçu Küüyün İstoryası (Vinogradovka Küüyü, Bolgrad Rayonu, Odesa Oblasti, Ukraina)," *Sabaa Yıldızı*, 33 (2005): 5.

⁵¹ Novakov, "Razvite Selskokohozaystvenno Proizvodstva..." 192; Novakov, "Stolipinskaya Agrarnaya Reforma..." 249.

⁵² Karanastas, "19. Yüzyılda Gagauzların..." 16-17.

⁵³ Angeli, *Oçerki İstorii Gagauzov*, 308; Çimpoş, "1812 Yılında Düzenlenen..." 135.

⁵⁴ Karanastas, "Osmanlı-Rusya-Moldova..." 147.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru 1897 yılında tüm Rusya'da olduğu gibi Besarabya'da da nüfus sayımı gerçekleştirildi. Bu sayıma göre Besarabya'da 56.000 civarında Gagauz yaşamaktaydı. Bu yılda Besarabya Eyaleti'nde yaşayan farklı etnik grupların genel nüfus içindeki yüzdelik oranları da şu şekildeydi: %47,5 Moldovan, %19,62 Ukraynalı, %11,79 Yahudi, %8,05 Rus, %5,33 Bulgar, %3,11 Alman, %2,9 Gagauz. Bu etnik gruplara ek olarak az da olsa Leh, Belarus, Ermeni, Yunan, Arnavut, Letonyalı, Çek gibi farklı etnik kökene sahip diğer halklar da burada yaşamaktaydı.⁵⁵ Sayısız göçe rağmen Gagauzlar, küçük bir halk olduklarından Besarabya coğrafyasının ufak bir kısmında nüfus yoğunluğunu oluşturmaktaydılar. 1897 yılı Gagauz tarihinde oldukça önemli bir yıldır. Bu tarihte ilk kez bir devletin resmî nüfus kayıtlarında Gagauzlar, etnik ifade bakımından kendi isimleriyle yazıldılar. Rusya İmparatorluğu; başlangıçta Bulgar, Moldovan, Yunan gibi adlarla kayıt altına aldıkları Gagauzları bu tarihten itibaren kendi etnik adlarıyla resmî evraka işlemeye başladılar. Bunun sebebi tam olarak bilinmese de bazı yerleşim birimlerinin sadece Gagauzlardan oluşması ve burada diğer halklardan farklı bir kültür ile dilin mevcudiyeti bu şekilde kayıt altına alınmalarında etkili oldu. 1818 yılından 1897 yılına kadar geçen süre zarfında toplu ve düzenli yerleşimlerin katkısı ile kadim kültürlerinin etkisiyle Gagauzlar kendi adlarını kullanmaya başladılar. Ayrıca 1897 yılında gerçekleşen nüfus sayımı ve bu sayımdaki adlandırılma biçimleri, Gagauz etnik bilincinin sağlam bir şekilde oturduğunu kanıtlamaktaydı. Gagauzların resmî kayıtlarda artık kendi adlarını kullanmaya başlamaları, Gagauzların etnik kökenine dair en kritik katkılardan biri sağlanmış oldu.

Rusların, Gagauzları Besarabya'ya göç ettirmelerinin gerekçelerinden biri askerî nedenlerdir. Ruslar, Gagauzlar aracılığıyla güneybatı sınır noktalarını güvence altına almayı hedeflemişti. XIX.

⁵⁵ L. C. Berg, *Naseleniye Bessarabii*, (Petrograd: Rossiyskaya Akademiya Nauk, 1923), 11; O. K. Radova Karanastas, "Dinamika Çislennosti Gagauzkovo Nasele-niya v XIX Veke," *Put ka Sebe: Aspekti İstorii, Kulturi, Demografii, Etnogeneza Gagau-zov*, (2008): 103; Karanastas, "19. Yüzyılda Gagauzların...", 21; Karanastas, "Bucak Gagauzların...", 150; Karanastas, "Osmanlı-Rusya-Moldova...", 147.

yüzyılın son çeyreğine kadar Gagauz gençleri, birtakım imtiyazlarla zorunlu askerlik görevinden muaf tutuldular. Başlangıçta Rus Çarlığı, Gagauzlardan güvenlik ve askerî açıdan değil ekonomik olarak onlardan yararlanma yoluna gitti. Çarlık, önceliğini Besarabya'nın ekonomik bakımdan kalkınmasına verdi. Fakat yüzyılın sonlarına doğru artan askerî harekâtlar, güvenlik kaygıları Rusların artık Gagauzlardan askerî olarak da faydalanmaya itti. 1874 yılında Rus Çarı II. Aleksandr'ın emriyle hazırlanan askerî reform, 1871'den itibaren ihtiyaca bağlı çıkarılan askerî reformların tümünü kapsayan, alanı oldukça geniş, orduda köklü yenilikleri içeren bir genel askerlik yasasıydı. Bu kapsamlı reformla Gagauzlar, diğer halklarla beraber zorunlu olarak orduya alındılar. Belirli askerî yükümlülüklerle karşılaştılar. Çoğunluğu sıradan birer asker olan Gagauzların arasında bazıları, orduda yükselerek önemli konumlara geldiler. Orduda kıdemli memur oldular.⁵⁶

1874 askerî reformuyla zorunlu askerliğin kapsamının genişletilmesi ve Gagauz köylülerinin orduya alınması; Komrat, Beşalma, Baurçi, Çadır Lunga ve Tomay gibi Gagauz yerleşim yerlerinde protesto edildi.⁵⁷ Bazı köylerdeki protestolar, kanlı bir şekilde bastırıldı. Çatışmalarda bazı Gagauzlar hayatını kaybetti. Diğer taraftan, Besarabya'nın Bolgrad, İzmail, Akkerman gibi yerleşim yerlerinde yaşayan Gagauzların bir kısmı, gönüllü olarak Rus ordu-suna katıldı.⁵⁸ Genel askerlik yasası, Gagauz köylerinde farklı etki yaptı. Gagauzlar arasında bu konuda birlik yoktu. Gagauzlar, XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Rus Çarlığı'nın girdiği bazı savaflara katıldılar. Bu savaflardan birisi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ydı. Gagauz köylüleri, daha önceki Osmanlı-Rus savaşı-

⁵⁶ Angeli, *Oçerki İstorii Gagauzov*, 280. Dönemin Rus asker ve etnografi Valentin Aleksandroviç Moşkov'a göre, Gagauzlar, askerlik hizmetini en iyi yerine getirebilen halklardan birisiydi. Bkz. Moşkov, "Gagauzi Benderskago Uezda," 38.

⁵⁷ Angeli, *Oçerki İstorii Gagauzov*, 339.

⁵⁸ Stephan Bulgar, "Bessarabskiye Opolçentsı, Uçastniki Russko-Turetskoy Voynu 1877-1878 gg.," *İstoriya i Kultura Gagauzov*, haz. Stepan Stepanoviç Bulgar (Komrat: 2006), 238.

larının devamı olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ilk kez yoğun bir şekilde orduya alındılar.⁵⁹ Yine 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nda da Rus ordusunda Gagauz asker ve subaylar görev yaptı. Bu savaşın patlak verdiği süreçte tüm Gagauz köylerinde seferberlik ilan edildi. Gagauz gençleri yük vagonlarıyla cepheye taşındı. Askerî eğitimden yoksun gençler, kendilerini savaşın ortasında buldular. Rusların yenilgisiyle sonuçlanan savaşta çok sayıda Gagauz genci öldü veya esir düştü. Bir kısmı da gazi oldu. Çarlık, bu savaşa katılan Gagauz gençlerin ailelerine ikişer ruble ödenek verdi.⁶⁰ Bu savaşta Ruslar, doğru dürüst askerî eğitimden geçirmeden neredeyse eli silah tutan her Gagauz gencini cepheye sürdü. Gagauz gençlerinin orduya alınması Gagauz köylerinde insan ve üretim kaybına neden oldu. Rusların savaşa katılan gençlerin ailelerine yaptıkları nakdî yardım, ailelerin kayıplarını karşılamakta yetersizdi.

Besarabya coğrafyasında Gagauzlar, dinî açıdan bir takım önemli gelişmeler yaşadılar. Hristiyanlığın Ortodoks dinine mensup Gagauzlar, burada Rusların dini etkisinde kaldılar.⁶¹ Ruslar, Gagauzların dinî açıdan kendilerine oldukça yakın olmalarını istiyorlardı. Sıklıkla vurgulandığı gibi Rusların Gagauzları göç ettirmelerinin ana sebeplerinden birisi, dindi. Ruslara göre, Balkan Ortodoksları dinlerini özgürce yaşayamadıklarından dinî bakımdan oldukça geriydiler. Yeni topraklarda kendi korumaları altında dinlerini bilip yeniden iyi bir mümin Hristiyan olmalıydılar. Rusların bu gayretleriyle Gagauzların Ortodoksluğa bakışı gelişti. Bütün Gagauz köylerinde taştan yapılmış kiliseler mevcuttu. Muhafazakâr bir topluma sahip olan Gagauzlar; hacı olmayı, büyükleri için çeşme ile köprü yapmayı, onlara hürmet etmeyi, kurban kesmeyi, papazların öğütlerini dikkate almayı ve dostluk kurmayı çok severlerdi.⁶²

⁵⁹ Bulgar, "Bessarabskiye Opolçentsı...", 238.

⁶⁰ Stephan Bulgar, "Uçastiye Gagauzov v Russko-Yaponskoy Voyne 1904-1905 gg.", *İstoriya i Kultura Gagauzov*, haz. Stepan Stepanoviç Bulgar (Komrat: 2006), 270; Angeli, *Oçerki İstorii Gagauzov*, 339-340; Bulgar, "Kurçu Küüyün...", 15.

⁶¹ Yonca Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodoks Türkler* (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2016), 18.

⁶² Çakır, *Besarabiêlâ Gagauzlarân İstorieasâ*, 7, 20, 26; Hatlas, "The Gagauz People in Bessarabia," 195.

1816'dan 1872 yılına kadar Gagauzlar dinî ve ahlaki düzen bakımından altın çağlarını yaşadılar.⁶³

Rus Çarlığı, Gagauzların dinlerine önem verdiği gibi eğitimlerini de önemsiyorlardı. Çarlık, Gagauzları devletle bütünleştirmek için köylerine okullar açtı.⁶⁴ Besarabya genelinde 1819'dan 1839'a kadar geçen 20 yıllık süre zarfı içinde 10'dan fazla okul açıldı. Fakat doğal afetler, hükûmetten beklenen yardımın gelmemesi gibi nedenler; Gagauz yerleşim bölgelerinde eğitimin gelişmesini sekteye uğrattı.⁶⁵ Rus Çarlığı, Besarabya'da eğitim alanında istediği düzeye henüz ulaşamaması üzerine bölgeye Eğitim Bakanı'nı gönderdi. 1840 yılında Besarabya'yı ziyaret eden Bakan P. D. Kiselev, burada okullaşma oranının düşük olduğunu gördü. Bu nedenle Bakan, 1841 yılından başlayarak köyde okulların açılmasını ve durumu olmayan ailelerin çocuklarının ücretsiz olarak Bolgrad devlet okuluna gönderilmesini bölgedeki yetkili birimlere bildirdi. Kiselev'in gayretleri sonucunda Çeşmeköy, Etuliya, Kurçu, Coltay, Beşalma, Başköy, Gaydar, Avdarma, Kongaz, Kazayak, Baurçi, Beşgöz, Tomay ve Kıpçak gibi Gagauz yerleşim yerlerinde okullar açıldı. 1840'larda Güney Besarabya genelinde 21 okul hizmet verdi. 1860'lı yıllarda ise bu tür okullar, tüm göçmen yerleşim yerlerinde mevcuttu. 1840'tan itibaren kızlar da eğitim almaya başladı. XIX. yüzyılın ilk yarısında Besarabya'da 300 okulda yaklaşık 10.000 öğrenciye eğitim verilmekteydi.⁶⁶

Temel eğitimlerini başarıyla tamamlayan bazı Gagauz gençleri, yükseköğrenime alındılar. Yükseköğrenimini tamamladıktan sonra birçoğu önemli mesleklerde çalıştılar. Örneğin Bolboka'daki bir papazın oğlu olan Nikolai Elelanov, İstanbul'da çarlık diplomatı

⁶³ Kapalo, *Text, Context and Performance*, 69.

⁶⁴ Günümüzde de Gagauz Yeri'nde hâlâ devam eden Rus dili hegemonyasının temeli, bu dönemlerde atıldı.

⁶⁵ İ. F. Grek, "Uçebniye Zavedeniya v Gagauzskih i Bolgarskih Poseleniyah (Peraya Polovina XIX v.)", *İstoriya i Kultura Gagauzov*, haz. Stepan Stepanoviç Bulgar (Komrat: 2006), 437, 442.

⁶⁶ İusiumbeli, *Gagauz Yeri'nde Kadın*, 330, 332; Kapalo, *Text, Context and Performance*, 50-51.

olarak çalıştı.⁶⁷ Görüldüğü üzere, din adamları dinî eğitime önem verdikleri gibi ana eğitimi de önemsiyorlardı. Ayrıca Gagauz din adamları Gagauz köylerine ilkokul açılmasında etkili oldular.⁶⁸ Okullaşma oranında önemli artışa rağmen, 1897 yılında yapılan nüfus sayımına göre Gagauzların ancak %21'i okur-yazar durumundaydı.⁶⁹ Diğer bir ifadeyle, XIX. yüzyılın sonunda Gagauzlar arasında okuma yazma bilmeme oranı erkeklerde %88, kadınlarda ise %98'lerdeydi.⁷⁰ Bu durumun ana sebepleri arasında Gagauzların köylü toplum olarak hâlâ kendilerine özgü kurallar içinde yaşamaları, çocukların tarım alanlarında çalıştırılması gibi gerekçeler vardı. Papazların okullaşmaya önem vermelerine rağmen XX. yüzyıl başlarında Gagauzlar arasında okur-yazar oranı düşüktü. XIX. yüzyıl boyunca Rus Çarlığı'nın Besarabya'daki eğitim politikası Gagauz köylerinde istenilen sonuçları doğurmadı. Gagauzlar, hâlen kapalı ve kadim geleneklerine bağlı bir toplumdur.

Rus yönetimi, çeşitli açılardan Gagauz halkına önemli kazançlar sağladı. Öncelikle Rusların güvenlik ve toprak garantisi, Balkanlarda yıllarca süren savaş ortamından bunalan ve toprakları yağmalanan Gagauzların toplu göçüne zemin hazırladı. Ayrıca Balkanlarda dağınık bir halde seyrek yaşayan Gagauzlar, Besarabya'ya belirli bir plan çerçevesinde bazı yerlerde sadece kendilerinden oluşan köylerle derli toplu ve kalabalık yaşam alanları kurdular. Kendi nüfus yoğunluklarını arttırdılar. Yine devletin Gagauz göçmenlerine sağladığı kolaylıklar, Gagauzların Besarabya'yı ana vatan olarak kabul etmelerini kolaylaştırdı. Zamanla Besarabya, Dobruca'dan sonra Doğu Avrupa'da Gagauzların ikinci ana vatanı oldu.⁷¹

⁶⁷ J. Hatlas ve M. Zyromski, "Bucak'taki Gagauzların Hayatında Din," çev. Ramazan Adıbelli, *Sacrum et Profanum*, 4 (Sivastopol: 2009): 538.

⁶⁸ J. Hatlas ve M. Zyromski, "Bucak'taki Gagauzların Hayatında Din," 536.

⁶⁹ İusiumbeli, *Gagauz Yeri'nde Kadın*, 334.

⁷⁰ Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia, and the Politics of Culture*, (California: Hoover Institution Press, 2000), 211.

⁷¹ Kılıç, "Gagauz Coğrafyasının Osmanlı İdarî Taksimatındaki Yeri," 273.

XIX. yüzyıl Gagauz tarihinde Gagauz adının etnik bir ifade olarak kullanılmaya, devletler tarafından kabul edilmeye başlanıldığı ilk yüzyıldı. Aslında Gagauzlar, bu adı ortak bir terim olarak Osmanlılardan önce benimsemeye başlamışlardı. Gagauzlar, tarihte ilk kez Besarabya'da kendi etnik adlarını kullandılar. Gagauz adı, XIX. yüzyılın sonlarına doğru tüm Gagauzları ifade edecek bir şekilde Rus resmî kaynaklarına yazılmaya başlandı. Besarabya'da muhafaza edilmiş kadim kültür ve toplu yerleşme sistemi, Gagauzların kimliklerinde Gagauz adını temel noktaya konumlandırdı.

SONUÇ

Besarabya, tarihte Gagauzların topluca göç ettikleri son bölgedir. Tuna'nın güneyinden kuzeyine gerçekleşen bu kapsamlı nüfus hareketliliğinde Ruslar kilit rol oynamışlardır. Her ne kadar Ruslardan önce Gagauz nüfus hareketliliği belirtilen bölgeye başlamış olsa da Rusların bölgeye hâkimiyeti, göçü daha da hızlandırmıştır. Gagauz halkı, XIX. yüzyılda iç ve dış nedenlerle Dobruca'dan Besarabya'ya toplu olarak taşınma kararı aldı. Bu yüzyılın başlarında Gagauzların yaşadıkları topraklarda asayişin son bulmaması, merkezî otoritenin Balkanlarda güvenliği sağlama konusunda yaşadığı zafiyetler, ekonomik istikrarsızlık gibi iç nedenler Gagauzların topluca göçünün temelini oluşturdu. İç nedenlerin yanı sıra Balkanları etkisi altına alan Rus hegemonyası, nüfus hareketliliğini daha da tetikledi. Bütün bu nedenler sonucunda Gagauzlar yüzyıllarca yaşadıkları toprakları terk ederek yeni bir coğrafyaya göç ettiler.

Rus yayılcılığı, Besarabya'da Gagauzların varlığını doğrudan etkiledi. Rus Çarlığı, yeni ele geçirdikleri Besarabya topraklarına dindaş Gagauz halkını diğer Ortodoks halklarla beraber yerleştirdi. Göçü daha da arttırmak için toprak verme, vergiden muaf tutma, askere almama gibi sağlanan kolaylıklar; daha fazla Gagauz'un yeni topraklara gelmesine vesile oldu. Rusların yeni topraklardaki ana gayesi, dindaş Ortodoks Hristiyanları buraya getirerek Osmanlı yönetimi altında onların unuttukları Slav kimliklerini yeniden bu halklara kazandırmaktı. Gagauzların da Ortodoks olması, onların doğrudan Rus yayılcılığının ilgi alanına girmesine

neden olan en temel etmendi. Ruslar, Besarabya topraklarını kamu-
laştırıp hazine arazisi haline getirdiler. Bu toprakları koloni statü-
sünde Gagauz göçmenlerine verdiler. Ruslar, Panslavizm politika-
sının bir sonucu olarak göçü sistemli bir şekilde gerçekleştirdiler.
Bir kısmı sadece çarlığın Besarabya bölgesinde uygulanan karar-
name, nizamname gibi düzenlemelerle Gagauzların yasal sorumlu-
luk alanı ve haklarını belirlediler. Yapılan bir dizi yenilikler netice-
sinde Gagauzlar Besarabya'da özel statüde kolonistler oldular. Fa-
kat XIX. yüzyılın sonlarına doğru çarlıkta yaşanan iç ve dış gelişme-
ler; Gagauzların bazı hakları kaybetmelerine, çarlığın sıradan va-
tandaş olmalarına zemin hazırladı.

Gagauzlar, Besarabya'da verilen önemli hak ve sorumluklar
neticesinde bazıları sadece kendilerinden oluşan yerleşim birimleri
kurdular. Belirli bir plan içindeki iskân, beraberinde düzenli Ga-
gauz köylerini getirdi. Diğer bir ifadeyle, Gagauzlar yeni toprak-
larda yerleşim birimlerini derli toplu bir şekilde kurarak bölgenin
önemli bir etnik unsuru haline geldiler. Bu topraklarda Gagauzlar,
kendi etnik adlarını kullanmaya başladılar. Kadim Türk değerlerini
muhafaza ettiler.

XIX. yüzyılda bazı seneler Gagauzların Besarabya'daki kader-
lerini doğrudan etkiledi. Örneğin 1812'de Rusların Besarabya'nın
tamamını ele geçirmeleri, Gagauzların yeni topraklara esaslı bir şe-
kilde yerleşmelerine temel oldu. 1819 yılı, dönemin çarının kararna-
mesiyle Gagauzların göçmenlik statüsünde ilk imtiyazları elde et-
tikleri tarihti. 1871'de ise bu sefer başka bir çarın onayıyla Gagauz-
ların imtiyazları son buldu. 1897 yılında çarlıkta yapılan nüfus sa-
yımları esnasında topluca yaşamının verdiği olumlu etkiler sonu-
cunda Gagauzlar, tarihlerinde ilk kez o yıl kendi etnik adlarıyla ka-
yıt altına alındılar.

Doğu Avrupa'da milliyetçilik yüzyılında yaşanan gelişmeler
sonucunda Gagauzlar, yeni bir bölgeye yerleştiler. Besarabya'da
Gagauzlar, daha önceki yüzyıllarda göç ettikleri sahalardan farklı
olarak daha düzenli ve resmî bir şekilde kayıt altına alınarak adı
geçen bölgede var oldular. Kadim Türklük değerlerini buraya da
taşıyarak korudular. Kendilerinden oluşan küçük yerleşim birim-
leri ve izole ortam, Gagauz kültürünün gelecek nesillere ulaşmasını

mümkün kıldı. Gagauzlar, ayrıca geleneksel yaşam koşullarını burada da sürdürerek bölgenin ekonomisine katkı sundular. XIX. yüzyılda Rusların farklı gayelerle gerçekleştirdiği Besarabya'daki Gagauz nüfus hareketliliği, günümüzdeki Gagauz Özerk Yönetimi'nin varlığının temeli oldu.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, M. Türker. "Gagauzca'da Takma Adlar-Soyadları-Yer Adları." *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*. Ayırbaşım. Ankara: Devran Matbaası, 1992. 1-21.
- Angeli, Fedor. *Oçerki İstorii Gagauzov-Potomkov Oguzov (Seredina VIII-Naçala XXI vv)*. Kişinev 2007.
- Antsupov, İ. A. "Pereselençeskoye Dvijenije i Ustroystba Kolonistav." *İstoriya i Kultura Gagauzov* içinde, Hazırlayan: Stepan S. Bulgar, 89-99. Komrat 2006.
- Antsupov, İ. A. "Zemlepolzovaniye. Selskaya Obşçına." *İstoriya i Kultura Gagauzov* içinde, Hazırlayan: Stepan S. Bulgar, 134-45. Komrat 2006.
- Antsupov, İ. A. "Reformı 70-x Godov." *İstoriya i Kultura Gagauzov* içinde, Hazırlayan: Stepan S. Bulgar, 185-91. Komrat 2006.
- Anzerlioğlu, Yonca. *Karamanlı Ortodoks Türkler*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2016.
- Argunşah, Mustafa. "Gagauzların Tarihi." *Türkler Ansiklopedisi 20* içinde, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, 228-44. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Argunşah, Mustafa. "Gagauzlar." *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı V. 70* (2015): 5533-5546.
- Berg, L. C. *Naseleniye Bessarabii*. Petrograd: Rossiyskaya Akademiya Nauk, 1923.
- Bessarabia*. Londra 1920.
- Bushkovitch, Paul. *Rusya'nın Kısa Tarihi*. Çeviren: Mehmet Doğan. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016.

- Bulgar, Stephan S. "Çadır-Lunga Kasabanın İstoryasından." *Sabaa Yıldızı*. 1 (1996): 44-47.
- Bulgar, Stephan S. "Komrat: Gagauziyanın Başkasabası." *Sabaa Yıldızı*. 2 (1996): 37-44.
- Bulgar, Stephan S. "Gagauz Otonomis'inin Kuruluş Mücadelesi Tarihinden." *Sabaa Yıldızı*. 10 (1999): 25-36.
- Bulgar, Stephan S. "Kurçu Küüyün İstoryası (Vinogradovka Küüyü, Bolgrad Rayonu, Odesa Oblasti, Ukraina)." *Sabaa Yıldızı*. 33 (2005): 2-40.
- Bulgar, Stephan S. "Bessarabskiye Opolçentsı, Uçastniki Russko-Turetskoy Voynı 1877-1878 gg." *İstoriya i Kultura Gagauzov* içinde, Hazırlayan: Stepan S. Bulgar, 238-39. Komrat: 2006.
- Bulgar, Stephan S. "Uçastiye Gagauzov v Russko-Yaponskoy Voynı 1904-1905 gg." *İstoriya i Kultura Gagauzov* içinde, Hazırlayan: Stepan S. Bulgar, 270-72. Komrat: 2006.
- Bulgar, Stephan S. *İstoriya Goroda Komrata*. Kişinev: 2008.
- Bulgar, Stephan S. "Besarabya ve Yunanistan Gagauzları: Tarihi-Kültürel Karşılaştırmalı Bir Analiz." Çeviren: Bülent Hünerli, *Tehlikedeki Türk Dilleri II A* içinde, 2. Editörler: Süer Eker, Ülkü Çelik Şavk, 247-57. Ankara-Astana 2016.
- Cebeci, Ahmet Hasan. "Gagauzların Tarihi, Dili, Folkloru Hakkında." *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 1/1 (1985): 209-221.
- Çakır, Mihail. *Besarabiê Gagauzlarân İstorieasê, Tipografia Tiparul Moldovenesc*. Kişinev: 1934.
- Çimpoes, Liubovi. "1812 Yılında Düzenlenen Tarihsel Bükreş Antlaşmasının Gagauz Kaderine Etkisi." 1. Uluslararası Devleti Olmayan Türk Toplulukları Bilgi Şöleni: *Gagauz Dili, Tarihi, Coğrafyası ve İnanç Sistemleri Bildiri Kitabı* içinde, Editörler: Selçuk Kırılı, Alev Sınar Uğurlu, 133-40. Bursa: 2018.
- Gangloff, Sylvie. "Les Gagaouzes: Etat des Recherches et Bibliographie." *Turcica*. 30 (1998): 13-61.

- Grek, İ. F. "Uçebniye Zavedeniya v Gagauzskih i Bolgarskih Poseleniyah (Pervaya Polovina XIX v.)." *İstoriya i Kultura Gagauzov* içinde, Hazırlayan: Stepan S. Bulgar, 348-65. Komrat: 2006.
- Hatlas, Jerzy, "The Gagauz People in Bessarabia." *Slupskie Studia Historyczne*. 17 (2011): 191-99.
- Hatlas, J., Zyromski, M. "Bucak'taki Gagauzların Hayatında Din." Çeviren: Ramazan Adıbelli, *Sacrum et Profanum*. 4 (2009): 533-49.
- Hünerli, Bülent ve Tudora Arnaut. "Ukrayna Gagauzları." *Journal of Endangered Languages*. 11/7 (2017): 17-50.
- İusiumbeli, İrina. *Gagauz Yeri'nde Kadın*. Ankara: Karaağaç Yayıncılık, 2017.
- Jirecek, Constantin J. *Das Fürstenthum Bulgarien*. Prag-Viyana-Leipzig: 1891.
- Kapalo, James A. *Text, Context and Performance: Gagauz Folk Religion in Discourse and Practice*. Leiden: Brill, 2011.
- Karanastas, O. K. Radova. "Bucak'ta Transtuna Göçmenlerinin ve Gagoğuzların Etnik Kimliği (18. Yüzyılın Sonu ve 19. Yüzyılın Başı)." *Avrasya Etüdüleri*. 13 (1998): 55-70.
- Karanastas, O. K. Radova. *Tuna Ötesi Göçmenleri ve Gagauzlar (19. Yüzyıl Sonları-20. Yüzyıl Başları)*. Çeviren: Mehman Musaoğlu. Ankara: TÜRKSAV, 2004.
- Karanastas, O. K. Radova. "Pereselençeskoye Dvijeniye v XVIII-Pervoy Polovine XIX vv. Osnovniye Etapı i İh Osobennosti." *İstoriya i Kultura Gagauzov* içinde, Hazırlayan: Stepan S. Bulgar, 71-88. Komrat: 2006.
- Karanastas, O. K. Radova. "Moldova Milli Arşiv Kaynaklarına Göre XVIII. Yüzyıl Sonu-XIX. Yüzyıl Başında Besarabya Gagauzlarının Etnik Tarihi ve Demografik Gelişimi." *Uluslararası Türk Arşivleri ve Sempozyumu (Tebliğler-Tartışmalar) Bildiri Kitabı* içinde, 72-77. Ankara: 2006.

- Karanastas, O. K. Radova. "19. Yüzyılda Gagauzların Etno-Demografik Gelişmeleri Problemine Dair", *Put ka Sebe: Aspekti İstorii, Kulturi, Demografii, Etnogeneza Gagauzov*, Kişinev 2008, s. 17-24.
- Karanastas, O. K. Radova. "Gagauzı Bessarabii. Rasseleniye i Cislennost v XIX Veke." *Put ka Sebe: Aspekti İstorii, Kulturi, Demografii, Etnogeneza Gagauzov* içinde, 25-35. Kişinev: 2008.
- Karanastas, O. K. Radova. "Dinamika Çislennosti Gagauzkovo Naseleniya v XIX Veke." *Put ka Sebe: Aspekti İstorii, Kulturi, Demografii, Etnogeneza Gagauzov* içinde, 90-110. Kişinev: 2008.
- Karanastas, O. K. Radova. "Osmanlı-Rusya-Moldavya Davranışları Çerçevesi İçerisinde Güney-Doğu Avrupa Gagauzların Etnik Tarihi." *TURAN*. 4/15 (2012): 142-49.
- Karanastas, O. K. Radova. "Etnoistoriçeskiye i Demografiçeskiye Prosesı Gagauzkovo Naseleniya Bessarabii v XVIII-XXI vv." *Tehlikedeki Türk Dilleri II A* içinde, 4. Editörler: Süer Eker, Ülkü Çelik Şavk, 125-44. Ankara-Astana 2016.
- Karanastas, O. K. Radova ve Kapustin, Serghey. "O pereselenii Narodov Balkanskogo Poluoostrova i Tsentralnoy Evropı vı Budjak vı XVIII-Nacale XIX B." *Rusin*. 4 (2006): 155-162.
- Karanastas, O. K. Radova "Concerning the Settling of German Colonists in the Southern Bessarabia and Their Demografic Development in the 19th-20th Centuries." *Uluslararası Türk Arşivleri ve Sempozyumu (Tebliğler-Tartışmalar) Bildiri Kitabı* içinde. 374-391. Ankara: 2006.
- Katchanovski, Ivan. "Small Nations but Great Differences: Political Orientations and Cultures of the Crimean Tatars and the Gagauz." *Europe-Asia Studies*. 57/6 (2005): 877-894.
- Kılıç, Orhan. "Gagauz Coğrafyasının Osmanlı İdarî Taksimatındaki Yeri." 1. *Uluslararası Devleti Olmayan Türk Toplulukları Bilgi Şöleni: Gagauz Dili, Tarihi, Coğrafyası ve İnanç Sistemleri Bildiri Kitabı* içinde, Editörler: Selçuk Kırılı, Alev Sınar Uğurlu, 261-77. Bursa: 2018.

- King, Charles. *The Moldovans: Romania, Russia, and the Politics of Culture*. California: Hoover Institution Press, 2000.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK, 2010.
- Kristof, Ladis K.D. "Russian Colonialism and Bessarabia: A Confrontations of Cultures." *Nationalities Papers*. 2/2 (1974): 19-38.
- Manastırlı, Serghei. "Osmanlı-Rus "Mirası", Besarabya Gagauzları." *Balkan Mektubu Dergisi*. 31 (2012): 4-9.
- Meşçeruk, İ. İ. "Antikrepostniçeskaya Borba Gagauzov i Bolgar v Period Deyatelnosti Pereselençeskoy Komissii 1816 g." *İstoriya i Kultura Gagauzov* içinde, Hazırlayan: Stepan S. Bulgar, 100-126. Komrat: 2006.
- Moşkov, Valentin Aleksandroviç. "Gagauzi Benderskago Uezda." *Etnografiçeskoye Abazırnye*. (1901): 1-49.
- Mutaf, Serghei. "Gagavuzların Tanınma Mücadelesi ve Gagavuz Yeri Özerk Bölgesinin Oluşum Süreci." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013.
- Nayır, Yaşar Nabi. *Balkanlar ve Türklük I*. İstanbul: 1999.
- Novakov, S. Z. "Razvite Selskokohozaystvennovo Proizvodstva, Remösel, Promıslöv i Rınka v Poseleniyah Gagauzov i Bolgar Posle Reform 70-x Godov XIX v." *İstoriya i Kultura Gagauzov* içinde, Hazırlayan: Stepan S. Bulgar, 192-237. Komrat: 2006.
- Novakov, S. Z. "Stolıpinskaya Agrarnaya Reforma i Yiyo Osuşçstvenliye v Poseleniyah Bıvşih Gagauzskih i Bolgarskih Kolonistav." *İstoriya i Kultura Gagauzov* içinde, Hazırlayan: Stepan S. Bulgar, 240-269. Komrat: 2006.
- Özkan, Nevzat. *Gagauz Edebiyatı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2017.
- Pokrovskaya, Ludmila A. "Gagauzların Hristiyan Dinî Terminoloji Sistemindeki Müslümanlıkla İlgili Unsurlar." *Kesit Akademi Dergisi*. Çeviren: Bülent Hünerli, 3/7 (2017): 421-427.

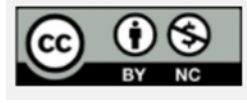
- Radloff, Wilhelm. *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler*. Hazırlayan: Tülay Çulha, Muvaffak Duranlı, Ankara: TDK Yayınları, 2015.
- Soroçanu, Evdokiya. *Gagauzların Kalendar Adetleri: Etnolingvistik Araştırması*. Kişinev: 2006.
- Stamatoglu, G. *Gagauzların Altın Kitabı II (Gagauzların Tarihi Hem Et-nogenezi)*. Komrat: 2012.
- Stamova, Maria. "Gagauz Türklerinin 19-20. Yüzyıl Tarihine Dair Malzemeler." *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*. 1/1 (1999): 133-150.
- Tanyu, Hikmet. *Türklerin Dinî Tarihçesi*. İstanbul: Türk Kültürü Yayını, 1978.
- Ülküsal, Müstecib. *Dobruca ve Türkler*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1966.
- Velev, Roman. "Moldova'da Ulusal Azınlıklar ve Agit'in Rolü: Gagauz Örneği." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007.
- Vernadsky, George. *Rusya Tarihi*. Çeviren: Doğukan Mızrak, Ege-men Ç. Mızrak. İstanbul: Selenge Yayınları, 2011.
- Zaşçuk, A. *Materialı, dlya Geografii i Statistiki Rossii, Sobrannıye Ofit-serami Generalnogo Ştaba*. Bölüm: 1. St. Petersburg: 1862.
- Zaşçuk, A. *Materialı, dlya Geografii i Statistiki Rossii, Sobrannıye Ofit-serami Generalnogo Ştaba*. Bölüm: 2. St. Petersburg: 1862.

ETİK: Bu makale, yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ETHIC: This article has been prepared in accordance with research and publication ethics, according to the author's statement at the application stage.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; çalışmanın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

CONFLICT OF INTEREST AND FINANCIAL CONTRIBUTION DECLARATION: According to the author's statement at the application stage; There is no financial contribution or other conflict of interest possibility (potential) and relationship area that should be known about the objectivity of the study.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-commercial 4.0 International License.